

ספר תשיעי

מפלת ביתר ורדיפת אדריינוס, מצב היהודים נגד המשיחיים, התרגומים, אישע בן אבויה, בית דין באישא, ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון, שאר חכמי הדור, רבן שמעון בן גמליאל הנשיא.

פרק שלשה עשר

מפלת ביתר ורדיפת אדריינוס.

למן העת אשר תרבה ירושלים נמשכו חכמים ושתים שנה ויעברו בעצר רעה ויגון, אבל עוד פעם אחר פעם רשפי תקוה האירו נתיבתם. אך לקץ הימים בהגיע אדריינוס למלוכה או נכבו כל מאורי אור בשמי חלדם. והיו חשך אפלה בדרך חייהם. בימי מרינוס אשר מלך לפני מלך אדריינוס, התקיימו היהודים בכל מקומות מושבותיהם נגד הרומיים. בקורני אשר באפריקא, באי קיפרוס ובאלכסנדריא ובכל פרצו המרידות אשר אחריהן מרה כלענה. בכל אלה המדינות הפילו הרומיים המרידה לארץ, ואין מספר לרוב חלל אשר נפלו על שדה קמל ואין קץ לכל השוממות והתרבות. גם על ארץ יהודה עבר כוס. בימי מרינוס להלחם בם מלחמת השמר. המלחמה הזאת כנו המקורות בשם פולמוסו של קיסוס, ואמרו: פולמוסו של אספסיינוס עד פולמוסו של קיסוס נ"ב שנה (סדר עולם. לגי' מ"ע פ"ט ונרעץ). עת צרה היתה לישראל ועשו לה אות וזכרון בגורם על עשרות כלות ושלל ילמד ארם בנו יונית (סוף סוטה). והצרה התמידה עד תחלת מלכות אדריינוס. אף כי סתומים והתומים הדברים במקורות בכל זאת נבין מהם כי סבת רדיפתו של קיסוס היתה על כי עמדו בעת ההיא מקנאים חדשים אשר השתדלו בבנין בית המקדש. שני אנשים מנהיגי ההפץ הזה אף נזכרו בשמם והם: לוליינוס ופפוס שני האנשים האלה נזמנו לפני קיסוס לתת דין וחשבון על מעלליהם, ונזנר דינם למות והיו מתים בחטאם לולא הופרה עצתו פתאום ומחשבתו אשר חשב עליהם לאברם שבה על ראשו. כי אדריינוס אשר בין כך הגיע למלכות שלח צו מרומי להעביר את קיסוס מפקדתו. הצו הזה הגיע עוד טרם נגמר משפט מותם. ויהפך האבל לשמחה כי הצר קיסוס הצורר אותם נדון למות על נכליו ועל מעשיו הרעים אשר עשה ביהודה. ואף על כן עשו את היום ההוא יום טוב דלא למיספד ביה ונקרא יום מריון. מכל הנעשה הבין אדריינוס מאד מה הוא כל ישעם וכל תפצם? כי חפץ אחד חי בלבם להשיב הבית על מכונם כקדם. אדריינוס מצדו גם הוא רצה להשלים עם היהודים על כן עשה להם חנינה לתת רשיון על בנין בית המקדש. זה הרשיון הרגין לבם, ובקנאתם לציון קנאה גדולה התעודרו אנשי שם בעם ובראשם לוליינוס ופפוס לעשות הרשיון לפעולת אדם. אלה שני האחים היו מושיבים מרפיון מעכו עד אנטוכיא והיו מספקים לעולי הגולה כסף וזהב וכל צרכם. בלי כל ספק משך הדבר הזה אוכלסים הרבה לארצם, וזה נתן יד למלשיניהם הכותים לפקח עיני הממשלה על הסכנה אשר תגיע לה מרשינה על בנין הבית. הקבלה מאבותיהם ואבות אבותיהם: ציור את היהודים! קיימו באמונה כי הראו לדעת הממשלה כי בהבנות המקדש יכוננו בית ועד ליהודים הקרובים והרחוקים ומכון לשבת למרידה. נציב הרומי בעת ההיא, מורנוסרופוס, אשר נתנו אדריינוס ביהודה תחת קיסוס, החל להגביל הרשיון בתנאי שישנו מקום מעמדו של הבית וצורתו ותבניתו מאשר היה לו מקדם. כשלהבת ברק אוכלת נפלה זאת ההגבלה אל לבם, כי הבינו כי יודע מורנוסרופוס כי זה תנאי הוא דבר אשר אין אפשר להם לקיימו, ועל כן הלא ישוה לביטול הרשיון, ומה מרה רוחם על התוחלת הנכונה! לסבת הדבר הזה נשאם לבבם לעמוד בעו ובכל מאמצי כחם נגד הממשלה על דבר העול הגדול אשר נעשה להם. אז ההאספו יחד כל גדולי האומה ומנהיגיה ויתיעצו מה לעשות עתה

עתה, ויהיו בהם רבים אשר יעצו למרידה חדשה נגד הרומיים. האסיפה הזאת היתה בבקעת בית רמין. הן אמנם כי היועצים לשלום גברו שם על היועצים למלחמה, וביתור רבי יהושע בן חנניה לקח את לב רוב הנאספים ברוב לקחו ועצתו לשלום נשמעת ונשתקעה המרידה לפי שעה. אבל נמצאו רושמים ברורים כי לא שבה המנוחה לאיתנה; כי לולא זאת לא נוכל להבין סבת הרדיפה הראשונה תחת ממשלה אדריינוס המונתה מירי מורנוסרופוס, אשר הפילה חללים הרבה מטובי האומה בעיר לוד, ואשר בה שני האחים, לוליניוס ופפוס, בין הרומים הורגו, אין זאת כי אם יען וביען כי אש המרידה התלה להתלהם במסתרים. שני האחים האלה אשר בכל עת היו בראשי המשתדלים לבנות הבית בלי ספק גם הפעם עשו כמעיל קנאה לארצם ולעמם ולציון ועל כן עקב הקנאה הזאת הקדשו להרג. הריגתם אירעה ביום שריון הוא היום אשר לפני איזה שנים כמו כן באו בסכנה על קנאתם הגדולה לבנות הבית אך בהפלא ופלא אז נצולו. ואמנם נבין גם הסבה למה בעת ההיא דרש מורנוסרופוס את הדיכוי, לבעבור יהיה זה להם לאות כי נגמר הדבר על מקום המקדש להיות תל עולם ולא יבנה עוד, אין זאת כי אם מפני שבעת ההיא החפץ להשיב המקדש על מכונם מלא כל הלכבות יחד ואותו חפץ מורנוסרופוס דכאו ולא יהיה לו אחריית ותקוה עוד¹). ואמנם עברו ימים ושנים אשר החזיקו בשלום למראה עין. ר' יהושע היה נכנס ויוצא בבית אדריינוס והיה לו עמו כמה ויכוחים בחכמה, וכן התוכח ר' עקיבא כמה פעמים עם מורנוסרופוס, אבל בכל זאת עשו במחשך מעשיהם, והבינו הכנות גדולות למרידה ולמלחמה בסתר.

ר"ג כבר מת קודם המלחמה וכבוד גדול יש לו במותו כל חכמי הדור ובראשם ר' אליעזר ור' יהושע (ס"ק כ"ו). אונקלוס הגר ש"ף עליו שבעים שנה צורי (ע"ז י"א). גם לראב"ע אין זכרון בימי המלחמה. אבל קרוב מאד כי החלת צמיחת המרידה גם ר"ג גם ראב"ע ראו בעיניהם. כי זה יסופר כי במות שמאל הקטן הספידוהו ר"ג וראב"ע (שמחת פ"ח), ואמנם דבר ברור הוא כי שמאל הקטן ראה תחלת המרידה והגיד לאחר אחריה דרעה. הוא אמר בשעת מיתתו: ישמעאל ושמעון לחורבא ושאר כל עמה לבזוה ועקן מציאן יהיון (מנהדרין י"א. ירושל' סוף סוטה) ואולי גם במאמרו אשר הוזכר בו: בנפול אויבך אל תשמת ובכשלו אל יל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו (אבות פ"ד מ"ט) גם בו היתה כונתו להזהיר להיות מתונים בשמחתם בעת יראו מפלת האויב ורומו על מפלת קיסוס או גם על נצחונם מאתירים אשר נצחו פעם ופעמים את הרומיים כי לא היה לו במחשן באחריית הדבר. וכמו כן ר' אליעזר בן הורקנוס ראה ימי הסכנה בתחלתם. דין ודברים אשר היו בין ר"א וחבריו ותלמידיו בחלותו את חליו אשר מת בו מראים על זה באצבע. כי כבא חבריו אליו לבקרו בחליו שאל אותם למה לא באתם עד עכשו? אמרו לו: לא היה לנו פנאי. ואמר להם ר"א, חסה אני אם ימותו מיתת עצמם ועל ר"ע אמר

שליך

(1) ע"י ירושל' שביעית פ"ד ה"א מנהדרין פ"ג ה"ו ח"ב אסור פ"ט תענית (יח): שמחת פ"ח ב"ר פס"ד וקחתי פ' את הצדיק פסחים (ג). וס"ח. והם המקורות למש"כ בפנים ויש בהן כמה סתירות אשר אי אפשר לפרש, כן מפורש סבלם שלוליניוס ופפוס אחים והאופר שלוליניוס אלכסנדריו היה, מונה. ומש"כ בח"כ בתקני פ"ח כנחן פסוק ולוליניוס אלכסנדריו חבריו אלכסנדריו זה שם פ"ט שאילו הוא תאר צ"ל האלכסנדריו. וע"כ העיקר כנ"ל הלוקס אלכסנדריו ב"י. ואלכסנדר זה אולי הוא אותו אלכסנדר שנפטר בעת ההיא בלוד ונכנס כל ישראל לספרו (הגינה יח). כי אלכסנדר הוא קצור סן אלכסנדר ובתוס' שם פ"ב השם במלואו. וכן ברור הוא שפפוס ולוליניוס נהרגו משש כן מפורש בכל המקומות הנ"ל ודרש ושבתי את גאון עולם ויכח. ברוב המקומות אינו מפורש מי הרגם רק בח"כ הושתק בתענית בקצת שניים נאמר שפרייטס הרגם וזה סתירה מפורשת לכ"ר פס"ד שם מוכח שהריגתם מאחרת להרשין שנתן אדריינוס לבנות כיהמ"ק וע"כ נ"ל שהענין כן: לוליניוס ופפוס כבר השתדלו בימי פרייטס בבנין הבית ובשכל זה רגם קיסוס למות ולא נגמר הדבר עד שנמרפת השעה לקיים וכמו שפ"י כנ"ל קרבן אהרן, ואז עשי אותו היום יום וקראוהו יום שריון, אבל סוף סוף בימי אדריינוס היתה זאת התשוקה להשתדל בבנין כיהמ"ק בעזכרם ונהרגו בלוד ואירע הדבר ביום שריון וע"כ כפלו הירם. ואולי נחלק גם בח"כ ובתענית שבו של סרנוניו יוסם בשם פרייטס. וע"כ במדרש נתבלבלו שני המעשים מזה פרייטס ואדריינוס והתחלפו זה בזה ובכן נולדו כמה סתירות. ואף שלמי פירושנו נ"ל אין כל הסתירות מפשטות מכל מקום הדבר נוח להתקבל ונאחז לפי סצב הדברים.

שֶׁלֶךְ קֶשֶׁה מְבַלֵּם (מִנְהַרְרִין ס"ח). ומה היה להם לחבריו כי לא היה להם פֶּנְאִי? ומה לר"א כי נבא להם על אשמה קלה כזאת אחרית מרה ונוראה? אבל הענין הוא כן ר"א הבין כי חסרון הפנאי היה להם על אשר עסקו לעשות הבנות למסירה, וזה היה לר"א למורת רוח כי הוא לא חפץ במסירה וראה אותיות לאחר כי מרה תהיה באחרונה ולר"ע אשר השתדל במסירה יותר מכלם. גם לו חלק מיתה קשה מכלם, וזה יפּוּשׁ אור על הגדה אחת מהבת קול שיצא ביבנה על שמאל הקטן ועל ר"א בן הורקנוס כי הם ראויים לרוח הקדש (ירוש' סוף סוטה) ובאמת שני החכמים האלה כוונו אחרית דבר וראו לאתור הצרות הבאות, וכאשר פחדו פחד כן היה. אז אחרי שב ר"ג לבית עולמו היה כסא הנשיאות פָּנִי. והאומרים כי רבי יהושע מלא מקומו מסמיכתם על מכתב אחד אשר כתב אדריונוס לאחד מאוהביו אשר בו יכנה את ר' יהושע בשם נשיא היהודים עוד עליהם להביא ראיה כי דברי המכתב נאמרים ברקדוק. ואמנם לפי מקורות תלמודיים יש הוכחה שלא היה נשיא. כי התלמוד יספר שאחרי מות ר"ג רצה ר' יהושע להפך את דבריו עִמָּד ר' יוחנן בן גורי על רגליו ואמר אני רואה שראוי שיהיה הגוף הולך אחרי הראש כל ימיו של ר"ג קבענו הלכה כמותו עכשו אתה רוצה לבטל דבריו. יהושע אין שומעים לך (ערוכין ס"א). ועתה אלו היה ר"ג נשיא קשה להאמין שרוב"ג ידבר ככה בדברים קשים עם הנשיא. גם התלמוד הבבלי שנת בעשותו את ר"א לאב בית דין עוד בימיו ר"ג (ב"ק ע"ד). כי אינו כן שהרי אחרי שהחזירו את ר"ג לנשיאות היה ר"א בן עזריה משנה ולא מצאנו שהורידוהו מגדולתו וידענו שראב"ע עוד חי אחרי מות ר"ג (נפץ פ"ג). אמנם ר"א לא היה נשיא ולא אב בית דין אבל היה לבית ישראל יותר מזה ומה. כי בצדקתו ובחכמתו ובעצותיו הטובות השיב את עמו ממסירה כל הימים אשר עוד חי על הארץ.

אך אחרי מות ר' יהושע פסקו עצות טובות ומחשבות טובות מישראל (ירוש' שם). המרד ברומים אשר הכינו בלאט ובמחשך פרץ פתאום ובסערה עבר ושטף במלא רוחב ארץ יהודה. בר כוכבא הנקרא גם בן כוזיבא, איש נכור חיל אשר הקנאה הלאומית מלאתהו והלהיב רוח העם למרוד באדריונוס. הוא הפליא מאד לעשות גדולות בארץ, בקרב רוח המכביים נסתה להצני עוד הפעם את רגלה על אדמת הקדש, כי בזמן קצר והדבר תחת רגליו חיל הרומיים המונהגים ממורנוסרופוס ויהוק מבצרים רבים. רוב המצודות וערי הפרוים נעזבו מררומיים ויהיו נכבשים מחיל היהודים. ימי הנצחון הגדול הזה נמשכו כמ שתי שנים ומצחה. בקרב הימים האלה המליכו את בר כוכבא למלך ויחל להכין מלכותו ככל משפטיה עד כי עשה המכעוֹת חרשות הגודעות בשם כוזביות. אמונת ר"ע כבר כוכבא גדולה, בחשבו כי הוא האיש אשר יערו ה' לנאול ישראל מיד חוק ממנו ובפה מלא אמר: זה הוא מלך המשיח! אמנם כאשר לפנים היו לר"ע ולכל חבריו המורדים מתנגדים אשר יעצו להחזיק השלום כן גם עתה היו בהם אנשים אשר לא האמינו כי אחרית המסירה תהיה לטובה. ר' יוחנן בן תורתא כשמעו שר"ע אומר בר כוכבא: זה הוא המלך המשיח, אמר לו: עקיבא יעלו עשבים בלחייך ועוד בן דוד לא בא (ירוש' הענין פ"ד ואיכה רבתי). ר' אלעזר המודעי, רע עליו המעשה אשר בר כוכבא עושה ואף סת בהטאו שהתנגד לבר כוכבא⁽¹⁾. אחרית דבר אף הראתה לדעת כי צדקו המתנגדים. אדריונוס קבץ חיילותיו הטובים מלומדי מלחמה ובכל מאסצי כח ובחימה שפוכה נלחם ביהודים מלחמת השמר. אז מעט מעט כל חקק בר כוכבא ונבורתו החלו למוט ואחת אחת חזרו כל המצודות והערים

(1) ע' מכללה רס"א פ"א להמית כל הקהל הזה ברעב. לדעתו המרד הזה שור מפורש שרש נגד המסירה ע"ש בפירוש מדות סופרים. וע' פ' דמלק פ"א פ"א כי מוח אמת מה שרש ר"א המודעי וע"ש במ"ס אורח ק' ואף מענין מיתתו אנו למדים כי לא היה מהיועצים למלחמה. כי ממחר ממנו שכר כוכבא היה קרוב אלו ממשפחתו ואעפ"כ הרגו שחשדו שהם מאוהבי הרומים. וזה מורה שבאותו זמן לא היה ר"א המודעי מהיועצים למלחמה שאם לא כן לא נכין אך הינו בר כוכבא על חשד קל (ע' כל זה בירושלמי תנצית פ"ד ואיכה רבתי).

והערים הנכבשות לנפול ביד הירומים, ובר כוכבא עם כל חילו נדחק להאסף למצודת ביתר ובאה העיר במצור ובה התמירה עד תחלת החדש החמישי הוא חדש אב בשנת ס"ה אחרי תרבן הבית ואז נפלה ביתר ועמה אברו רבבות אלפי ישראל בתרב ובשביו ובבזיה ועל מוקדה על מזבח תקומה או נכבתה הנחלת האחרונה.

אמנם הצרות והמצוקות עוד נכפלו אחרי ספלת ביתר כי כעס האכזר לא ידע שבעה, כי יום נקם בלבו ויאמר השמר. לא הספיק לו כי הפיל בתרבו הקשה את גוף האומה שדוד לרגליו כי שלח ידו ברוחה, בדת ובתורה. כאמיוכוס איפופנס בזמנו נתן גם הוא חק בי יעובו היהודים תורתם ודתם להיות כנויי הארצות וללכת בחקותיהם ובמשפטיהם. מי אשר יקם מצות שבת ומילה ותלמוד תורה אחת רתו להמית, וישת עונש גם על מצות אחרות כמו: קריאה שמע, תפלין, מצה ואחרות דומיהן¹). יותר מכלל היתה לו תלמוד תורה לתועבה. ויתן חק: כל הסומך יתגן וכל הנסמך יתגן עיר שסומכים בה תחרב ותחמין שסומכים בהם יעקרו (סנהדרין י"ג); זאת הנזרה היתה קשה מכולן כי היא תתן למוט את האיתנים אשר דת היהודים נשענת עליהם, ואף היא העירה קנאתם יותר מכלם. רוב החכמים התאמצו לסמור נפשם על התורה. בעת ההיא חל הועד בסתר בעליה בית נתזה בלוד (גרעץ ח"ד 624) ונסמו וגמרו, על כל התורה אם יאמר גוי לישראל לעבור חוץ מע"ז גלוי עריות ושפיכות דמים יעבור ואל יתגן (ירוש' שביעית פ"ד ה"ב וכו"ס). ואולי גם שם החליטו שהתלמוד גדול מן המעשה (קדושין ט: ספרי עקב) להורות שעל התלמוד חייבים לסמור נפש אף שעל שאר המצות יעבור ולא יתגן (גרעץ שם). אבל מקנאי קנאת התלמוד לא כלם היו וקצתם היו מתונים בחשבם שאם לא יועילו במסירות נפשם תועלת מוכחת לתורה שוב להיות בשב ואל תעשה. אחד מהמתונים היה ר' יוסי בן קסמא. כי כצאת בשמץ עובר הנזרה על פני ארץ מצא את ר' חנינא בן תרדיון ואמר לו חנינא אחי אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואברה את טוביו ועריין היא קיימת ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברכים וספר מנהג לך בחיך. אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו אני אומר לך דברים של מעם ואתה אומר מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש (ע"ז י"ח). מתוך הדברים האלה נראה שר' יוסי הכניע נפשו לפני הנזרה האלהית אשר אין להשיב, וישב בדר וידום כי נמל עליו. אבל לא התקנא להעירות נפשו למות במקום שאפשר שהקנאה נגד גזירת המלכות עוד תזיק, שלא לכר שיאכזרו נושאי התורה

בי

1) עי' מביאא דכרשש פ"ו וק"ר פ"ב מנהג המצות שנתנו נפשם עליהן ונראה מזה כי אף שהותר לעבור דרך ב' בכ"ז נהרגו רבים ולא עברו. גזרת נדה (פעילה יו.) גם היא מנורותיו של אדרינוס. והתקינו כשה תקנות מפני הנזרה. אבל נהיה מתונים שלא נפריש כל מקום שנאמר 'בסכנה' שמכונן על הגזרת הזאת. כמו בערובין (צה:): ובסכנה מכסן והולך ל'. אי הכונה על שעת הנזרה. וכן העושה תפלתו עולה סכנה ואין בה מצוה (סנהל כ"ו:): שש' ר"ת על שעת הנזרה דבר בשל הוא. כי כלשון הזה נאמר בסוזה, תליה ברלת סכנה ואין בה מצוה חקק בראש הסקל וכו' סכנה וכו' (ירוש' סוף סנהל) ובתוספת' שם מוכח בהדי' שאין לשון סכנה מכונן על שעת הנזרה ואף ר"ת מורה לזה בתים' שעתו (ל"ב:): ובפ"י ר"ש להל' סוזה. והחזיר דברים בשעת הנזרה ע"י שבת (כ"א:): קילו' ערובין (צ"א:): תוספתא ברכות פ"ב סוכה פ"א שמתח' פ"ח. מהסכנה ואילך נהנו שתחא בתילה נשאת ליום ג' ולא ביחו חכמים (כתובות ג:): ולדעת רבה סעם המנהג דאמר הנשאת ליום ד' תבעל למספר תהלה. אי בירוש' תני שמעמס זה תעשה שיהא היבול בא עליה עוד בבית אביה. ולפ"ז אין סעם לסכנה דהא בלא"ה תהיינו סעם על הנזרה מצד התקנה. ובביתנא תחלת הנזרה על המילה כתב הר"ד ש"ר בערך סלין צד 19 שעוד לפני כן כוויבא דיו מושכים בערלה מפחד הממשלה כטבואר ביבמות (נב). וכירוש' שבת פ"א דמילה דאמר הרבה משיכים היו בימי כן כוויבא וסלו וחלו והולידו. ואין הכרח מזה ששלו כיוס מלכות כ"כ אלא קורא גזרת אדרינוס ימי ב"כ וכלל מלו סכנון על חסון אחרי שבטלה הנזרה. ובבבלי תוספת' דשבת הגי' משנכשת והיא הפעתתו אבל העיקר כג' ירוש' עוד הביא ראה ספריו ר"א, שבת (קל:). ובסכנה מכסן ע"פ עדים. ואדרבא משלשן הכרייתא מוכח דר"א קאי על זמן קרוב דקאמר ר' יהודה בשם ר"א נהנין דיו בשעת הסכנה וכו' ואם על זמנו של אדרינוס מה צריך ר"י לקבלתו של ר"א הא הוא עצמו וכל בני זמנו היו עדים בדבר וידעו יותר מר"א אף נהנו דר"א מת קרס הפלגתה. אבל הענין כן בגזרת אדרינוס נשאלה זו כשנזר על וצוילה ועברו ופלו בסתר ושאלו איך להביא סכין בשבת וע"ז אר"י שחי בזמן הזה שנקבלה מר"א בעל הלכות ישנות שכן נהנו דהיינו בגזרת אנומיכוס שמביאין מכושה ע"פ עדים והוכרתי לקצו והמשכילים יבינו.

כי אם יעשו גם כלה בתורה עצמה לשרפה ולאברה מן העולם. ואולם רוב החכמים בדור הזה לא עשו ככה כי אם בתשוקה עזה הערו נפשם למות על התורה, ולמרות נזרת המלכות עסקו בה⁽¹⁾. מן החכמים אשר מסרו נפשם על התורה לא נזכרו רק קתם. ר' ישמעאל, ושמעון ב"ע, נהרגו בפרק אחד ור"ע הספורם (מכילתא משמשים פ"ח ובמ"ם אות ל') פופם בן יהודה, ר' ישעיה הסופר, ר' חוצפית המתורגמן, ר' יהודה הנחתום, ר' תנניה בן תרדיון גם הם נזכרו מהרגי מלכות. ר' עקיבא אשר בקנאתו עלה על כל חבריו גם מיתתו היתה קשה מכלם כי במספרות ברזל סרקו את בשרו מעליו, אבל קבל את גורלו באהבה, וסבל בענוה את דינו הנורא וברגעו האחרון אמר לנפשו שחי ואקיימה מצות אלהי: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, ועוד הפעם קבל עליו מלכות שמים ויצאה נשמתו באחד (ברכות ס"א:). ואולם מלבד כל אלה הנקובים בשם ומלבד כל החכמים אשר הלכו לעולמם כדרך כל הארץ ברור הזה, אין מספר לכל החכמים אשר נתנו נפשם על תורתם ודתם, כי אליהם יכונו ביחוד עני אדריינוס ומחשובותיו להכחידם מן הארץ, מחשבו כי עם תעקר הדת היהודית ויתבולל ישראל בגוים. כי עם היותו בזה את אומת היהודים ויחשביה לירודה שבאומות (שמות רבה פ"ו) והיה מלעני על חכמת חכמיה (גרעין ח"ד 155) בכל זאת לא העלים עינו ממעלותיה והתפלא על תקף היהודים וגבורתם. פעם אחת אמר לר' יהושע גדולה היא הכבשה העומדת בין שבעים ואבים (מדרש אסתר פ' נקהלו), גדולה היתה בעיני האומה הזאת בהביטו לאחור על כל התלאות אשר מצאה תחת עקת כל קשרי הרוסים אשר היו לפניו, אם התבונן בכל הלחץ והמצוק אשר סידו היה להם, ובשנאת הגוים אשר ישנאו העם העני והדל הזה הבזוי ושמוי מכל העמים, וירא כי עוד עומד על עמדו ולא המסחו הפנעים, על כן גם זה כל ישינו וכל חפצו להעבירם מרתם ולהביאם בברית עם עמו ומשפטיהם והיו לנו אחד בארץ. אם ר"ע ישים בפי אומות העולם דברי פתוי שאומרים לישראל מה דודך מדוד שכך אתם מתים לעולם עליו וכן אתם נהרגים עליו הרי אתם נאים הרי אתם נבזים בואו והתערבו עמנו (מכילתא דשירה פ"ג) אין אלה דברים בדייט כי אם לקוחים מתוך זמנו והם הציור הנאמן ממחשבות הרוסים אשר השנו על היהודים ומשפטיהם עליהם וכן החפץ אשר שאלו מהם.

מכל הגדולים ראשי בתי המדרש לא נשאר עד אחד בלתי ר' יהודה בן בבא איש זקן ומפואר בחסידותו (ב"ק ק"ג:), שונה הלכות (ערובין כ"ב: כ"ג: ע"ג. יומא פ"ו: יבמות קב"א: ספרי שלח פ' קמ"ו), ובעל מדרש (ספרי קרח פ' קי"ז, פנחס קל"ד קל"ו, עקב מ"ג), איש ממנו נמסרו כמה עדיות (עדרות פ"ו מ"א פ"ב מ"ב) ומפורסם לבעל הוראה (תוספתא תרומות פ"ה פ"ו יבמות פ"ג), איש אשר בכל עת עיניו פקוחות על מכות עמו וצרכי זמנו⁽²⁾ האיש הזה היה האחרון אשר פגעה בו מדת הדין. הוא ראה בצוק העתים כי אין אחד זקן מוסמך בארץ ישראל אשר יכול להסמך התלמידים הנשואים על כן הלך וישב בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות, בין שני תחומי שבת בין אושא לשפרעם ומסך ששה זקנים תלמידי ר"ע המוכתקים את ר' מאיר, ור' יהודה בן אלעאי, ור' יוסי בן חלפתא, ר' שמעון בן יוחאי, ור' אלעזר בן שמעון, ור' נחמיה, כיון שהבירו בהם האויבים אמר להם: בני רוצו! אמרו לו: ואתה מה תהיה עליך? אמר להם: הריני מוטל

(1) במס' שבת פ"ח מיתוס ל"ע מאמר נפלא: ד' בניס למך, אחד לוקה ושותק, אחד לוקה ומבטם, אחד לוקה ומתחנן, ואחד לוקה ואומר לאביו הלקיני. אם גם שבסוף פ' דבריו על אברהם איוב חזקה ודוד ככ"ו נראה שנוכח עיניו היו מאורעות זמנו וכוון על המדרגות השונות בחסידיו חזרו שמסרו נפשם לקדש השם יש לוקים ושוחקים יש לוקים ומבטמים יש לוקים ומתחננים, ויש לוקים ומקבלים היסורים באהבה ובאמת ראינו כן היה וכן נמצא ר"ש לוקה ומתירעם שאמר לר"י רבי לבי יוצא שאני יודע על מה אני נהרג, וכנגדו ר' ישמעאל שותק (מכילתא משמשים) ד"ח כן תרדיון לוקה ומתחנן ואמר מן השמים ירחמן, ור"ע מקבל דינו באהבה כאדם האומר לאביו הלקיני.

(2) ע' יבמות (קכב:) ע"ז (נ"ט:). וע"ע בביצה (כא:) שם הפריז על המדה בחסידותו.

מוטל לפניהם כאכן שאין לה הופכים. לא זו משם עד שנעצו בנופו שלש מאות לונכיות של ברזל ועשאו לנופו ככברה (ע"ז ח'); זה היה הגורל הנורא לאתרוך הוקנים בדור הזה. אבל בכל עת יהיה זכרו לברכה כי מידו נזרע הזרע לדור יבא. סמיכתו את תלמידו ר"ע פעלה כי זכו להביא בית דין גדול כמו לפנים, והם קמו תחת זקניהם ומוריהם אשר אבדו בענין רע.

מי מנה כל האמצעים הנוראים אשר היו לאדריינוס לבלה כל חמתו על היהודים ומי ספר את כל העוורים הנאמנים העובדים אותו לבצע מחשבתו אשר חשב עליהם לאבדם, ובכל זאת אלה ואלה לא עצרו כח לעמוד נגד אומץ לב האומה. כאשר בכל פרק הזמן למן התרבן עד תחלת המלחמה, עם כל התלאות אשר מצאום, גברה התורה שבעל פה ועשתה חיל, והגדילוה והרחיבוה לצדדים שונים, כי לא לבד על פי מרת ההכמה והררישה, אשר מיום אל יום הרחיבה צעדיה, האריכה זאת התורה ענפיה ותגבה קוסתה מאשר היתה לפנים כי אם גם מצבם המדיני החדש עצם עליה, אף כן היה הדבר עתה. הרדיפות והמצוקות האחרונות אשר השיגום מיד אדריינוס ועווריו לא היו לאל ידן לרפותם ממלאכתם ולהזותם מני אורח כי אם עוד הוסיפו לתת אומץ לתורתם. כי תחת אשר חשב אדריינוס לכרות כעין דת היהדות ומשפטיה הנה למרות פניו הלא חזקו ידיהם לשמור הנה ומצוה, ותחת אשר חשב להשמיד ולאבד נושאי התורה למען נתק ששלשלת הקבלה הנה הם חזקוה במסמרים, ולא זאת לבד כי אם גם הגזירות עצמן אשר יצאו מאתו לבטל דת ותורה הולידו והצמיחו דתים וחקים חדשים ותורות חדשות. עין בעין נראה כי בדור אחרי כלות הגזירה שבו הסדרים הישנים כדרישת התורה לאיתנם ומכל תורתו של ר"ע ותבירו ורבותיו לא נערך דבר בצוק העתים, כי המספר הקטן מתלמידיו אשר נותרו לפלטה בארץ השאירו הכל לדור אחרון. מדי שבה מנוחה מעט להם שמו להם לחק להשלים כיכלת ידם וברוח ר"ע אשר עליהם את המעשה אשר החל רבם לעשותו. וכמו כן נראה כי משני העתים ומן התחברותם המוכרת אל הנוים, ומן היתום אשר ביניהם ובין חקת משפטי הרומיים התפעלו גם הם כדרישתם ובחקת משפטיהם. ואמנם עוד נוסף על זה וזה הדבר ברור ומפורש כי במשך ימי הגזירה חקקו חקים שונים אשר דרוש דרש הזמן כאחם, ונתיסדו הלכות ונתקנו תקנות לצורך שעתם ובכמה חקים אשר בעת הגזירה היו למגשול ולסכנה למסיימיהם הסבו פני החקים והערימו עליהם לעשותם באופן אשר לא יסכנו בעשייתם לפני הממשלה, וזוה נולדו הלכות חדשות אשר נשאר קיימים במנהג בכל הזמנים (1). ומי יודע כמה הלכות כאלה אשר נוסדו בשעת השמר ולסכנה, אך נמסרו סתם בהעלם סבתן ומקורן ונקבעו לדורות. ואולי גם על זה כוונו קרמונינו במאמרם אשר אמרו: כל מצוה שלא מסרו ישראל נפשם עליה בשעת גזירות המלכות עדיין היא מרופה בידם (שבת ק"ל). אמנם היעלה על הדעת שכל מצות התורה חוץ מע"ז וגלוי עריות ושפיכות

רמזים

(1) התקנה שהיא בעלה בא עליה עוד בבית אביה נתקנה בשעת השמר ולא בסלה אף לאחר שפסק השמר על ירושלמי כתובת פ"א ה"ה. בפולמוס של קיסוס נזרע שלא לימוד את בני יונית (סוף סוטה), ובימי רבי והכפרו להתיר לבית רבי מפני שקרובים למלכות ע"י ירוש' שבת פ"ז ה"א. נזרע בשעת השמר שלא יצא אדם במגדל המסומר בשבת מפני מעשה שהיה (שבת ס.). ואף אחר השמר לא בסלה הגזירה כמפורש שם בירושלמי. ושנינו מן הסכנה ואילך אשה נזרע כתובתה שלא בנס וב"ה נזרע שלא בפניו (בתובות ס"ט) ולא מצאנו שנתבטלה ר"ע תתיר מפני הסכנה לקרות שם ושלא להשמיט לאונם ע"י תוספת ברבות פ"ב ור' יהודה קצו כן להלכה, וכיוצא בזה חמא בערבין (צ"א). תוספתא סוכה פ"א שמתוך פ"ט בכל אלה רצו ר' יהודה לקבוע הלכות לדורות מה שהיה רק הוראה מפני הסכנה. התקנה שמיטתין את האשה על פי ע"א תקן ר"ג הוקן בוסני לצורך שעתו אבל לא נתקיימה להלכה שהיה ר"ג דיבנה וגם ר"ע לא ידעו ולא הורו על פיה עד שבא נחמיה איש בית דלי לר"ע ואמר: אחם יודעים שמיטתה זו משובשת בניסוח סוקלני מר"ג הוקן שמיטתין אשה ע"פ ע"א ונשה ר"ג מעשה על פיו והתיר נשי התחננו כח' איהו ע"פ ע"א (בבבא ש"א). והנה תקנה זו לא תקן ר"ג הוקן כ"א לצורך זמנו וגם נחמיה שמסר את התקנה פירש בהדיא שצ"כ יש לסמוך עליה מפני שהשעת צריכה לכך ובגלל זה התיר גם ר"ג ובכ"ז נשאר כן להלכה לדורות. וע"י גם בירושלמי דרינה פ"ב ה"א בענינו של אלישע בן אבויה שם מוכח שבכמה חקים הערימו בשעת הגזירה ונתקיימו כן להלכה לדורות.

דמים — כי רק על אלה השלש מסרו נפש — חשבו למרופות ביד ישראל? אבל באמת כונת דבריהם היא על המצות אשר אף שהותרו להם לעבור ולא ליהרג בכל זאת לא עברו עליהן על נקלה כי אם חכמיהם בקשו תמיד הערמות, לסבב פני הדבר והמציאו היתרים למען פייס דעתם ואולם אלה ההיתרים וההערמות הנחוצים והנאותים לשעת הגזירה קיימו להם במנהגם, ועל כן אמת הדבר כי נהיו המצות הן מרופות בידם. והנה אם לכל אלה המראות נתנה לב, או נראה כי בקשת אדריינוס ועווריו לרכא זאת התורה ולהכחידה מארץ אך השיגה היפוכה, כי היא עצמה פעלה כי התחוקה והתרחבה תורתם ותהי לה כיורה ומלקוש להצמיח ורועיה.

פרק ארבעה עשר

המשיחים והתורמים, התרגומים, אלישע בן אבויה.

המאורעות והתלאות בכל פרק הזמן הזה, ובאחרונה הגזירות והמצוקות אשר באו לתורת היהדות עד נפש, פעלו מאד לברר ולצרף מצב בעלי דת החרושה נגד היהודים. האסון והפגע אשר קרום ביום מפלת ירושלים והתרבן המקרש הרחיבו הפירוד בינם ובין המשיחים אחיהם. המפלגה הגדולה אשר בקרב המשיחים מנגדי שאל ותורוחיו ודעותיו היתה מתמעטת והולכת. אבל עוד שרירים נשארו אשר עם היותם מאמינים במשיחות משיחם לא האמינו באלהותו, ולא עובו תורה ומצוה ומשפטי היהדות. אמנם הפולמוס האחרון אשר האביר שארית הכבוד מישראל היא האביר גם כל שריר מן המשיחים אשר עוד דבק בפתיל דק בתורת היהדות. סבות שונות פעלו כי היה הפירוד לפרוד תמים. הן מהם לא היה אף גם אחד אשר היה לו חלק בכל אשר נעשה בעתים האלה לשבור את עול הרומיים. ואם סופריהם מספרים כי בר כוכבא ענש אותם על אשר לא רצו להכחיש אמונתם במשיחם הנה לעומת זה יש מאמרים שענשם על דבר אשר עמדו מרחוק בצרת אחיהם. ויותר מואת כי חנפו לאדריינוס וסהללים אותו בתהלת שקר ולא שעו אל כל המעשים האכזרים אשר נעשו ליהודים ובעת הדיפות נחשדו להם להיות מלשיניהם אל הממשלה, וגם אלו נשארו במ אחיהם אשר עוד ידם תכון עם משפט היהודים והיהדות הלא יראת השמר פעלה כי נתקן הפתיל האחרון אשר חברם עוד אל היהודים. ועל כן הלא כובן הדבר מעצמו כי מעתה היתה אמונת המשיחים לדת מיוחדת אשר אין לה דבר עם היהדות, וזה היה סבה להמון דינים ותיוקנים חדשים אשר פרטיהם כבר הזכרנו (למעלה פ"א).

העולה על תיוקן הפרטים הנזכרים הוא תיוקן תרגומים חדשים לכתבי הקדש אשר גם הוא נעשה להיות סיוג לתורה בפניהם. בימים ההם ובעת ההוא קם איש תמים גר צדק מבני היונים ושמו עקילס אשר למד תורה לפני ר' אליעזר ור' יהושע וגם לפני ר' עקיבא. ארץ מולדתו היה באי פונטוס ומשפחתו נכבדה ועשירה. הוא הגבר ראה בארצו ובמולדתו כי נחוק מאד ליהודים היושבים שם ובפרט לכל היהודים המדברים יונית לעשות תרגום יוני חדש לכתבי הקדש אשר ישתמשו בו בקריאתם בתורה ובנביאים. כי מאז היו היהודים היונים משתמשים בתרגום השבעים והדבר הזה היה נכון ביד המשיחים להפיץ בין המון עם היהודים דעותיהם ואמונותיהם כי היו משנים ומפרשים את זה התרגום ופרשו ככל העולה על רוחם להוכיח דעות משיחיות בכתבי הקדש על כן גמר עקילס בלבו לעשות תרגום יוני חדש בדקדוק גדול. אבל מה יועיל תרגום אם לא יאושר ויקום מאת החכמים מנהגי האומה אשר יעשו לחק בישראל כי זה התרגום החדש יהיה למטבע קבועה לכל המתרגמים? על כן לא יסופק בזה כי עקילס עשה תרגומו בהסכמת החכמים. ומפורש אמרו כי תרגם את התורה לפני ר' אליעזר ור' יהושע וקלמו אותו ואמרו יפית מבני אדם (ירוש' מנלה

פ"א ה"א) ובלי ספק קבעו שרק בתרגום הזה ישתמשו המתרגמים. וגם רומזים על זה דבריהם שאמרו: דברי תורה יהיו נאמרים בלשוננו של יפת בתוך אהלי שם (ירושלמי שם, ב"ר פל"י). כר"א ור"ב כן גם ר"ע הסכים על תרגומו (ירוש' קדושין פ"א ה"א) אך למען לא תחסר כל בו מלשון הכתוב תרגם מלה במלה עד שלא נעדר בתרגומו אף מלה אחת מדברי הספר והעתיק גם מלות המעט והענין אשר לפי דרכי הלשון היוני אין בהם צורך ולא זאת לבד אלא אף לפעמים יקשה על ידי זה מוכן הענין. ואולי עשה זה בכונה ובשום עין על דרך מדרש התורה בימים ההם אשר נתן לכל מלה ולכל אות כונה מיוחדת לכן למען יהיה תרגומו נכון לסבול הכונה המדרשית הנית הכתוב בצורתו העקרית (עי' גרעץ ח"ד 126 ובהערה 16 בסוף הספר). מן התרגום הזה לא נלקחו אפס קצתו. ומהשזורים הקטנים אשר נשארו לא נוכל לקחת המדה אל. חכונתו ומתותו¹) אבל מתרגום אחד אשר נוסד עליו נבינה תהלוכתו. התרגום הזה הוא התרגום הארמי הנקרא תרגום אונקלוס. הן ידענו זאת כי מעת התבולל ישראל בעמים ולמדו לשונותיהם תקנו חכמי הדורות בבתי כנסיותיהם שיהיו מתרגמים את התורה והנביאים, אשר קריאתם בצבור היה חלק מן העבודה, בלשון העם המדברים בו, ליונים יוניתי ולארמים ארמית. בלי כל ספק היה בימים הקדמונים מטבע קבועה למתרגמים הארמיים אך במשך הזמן היה מנהג המתרגמים לתרגם כל אחד ואחד כפי ידיעתו והשכלתו (עי' מ"ע פ"מ צונץ ג'. פ'. 75 גרעץ שם). אמנם בזמן קדמון לא היה סבה להקפיד על זה כי לא ראו צד סכנה או תקלה בשנות את התרגום המורגל, לא כן עתה שפשטה האמונה החדשה ועשו שונים בתרגומים אשר יסבנו להיהדות עד שהוכרחו לעשות תרגום יוני חדש אשר יהיה למטבע קבועה, על כן גם לסבה הזאת היה ההכרח לקבוע תרגום ארמי יהיה לחק למתרגמים, כי במקומות שדברו ארמית בלי ספק היו גם הם מתרגמים ארמית גם כן באופן הנאות לצרכם ולתועלת יסודי אמונתם, והנה התרגום הארמי הזה נקרא על שם אונקלוס שהוא עקילם. ולמה קראוהו על שמו? יען כי תרגומו של עקילם היה למדה לתרגום הארמי החדש. ועל כן מתבונת הארמי נביר את הכונת היוני. ואמת כי בהגדה אחת נרמז הדבר ברמז ברור. אם אמרו: בורגני אחד בדה להם ארמית מתוך יוניתי (ירוש' מגילה שם) קרוב מאד שכונתם שהתרגום היוני של עקילם הוא המקור לתרגום הארמי. ובאמרם על תרגומו של אונקלוס שבחרוהו וחזרו ויסדרוהו זה לנו לאות כי איזה מאורע בוסמם של ר"א ור"י הכריחם ליסוד מחדש כמו שהוא הענין בכל הדברים שאמרו עליהם שכחום וחזרו ויסרום. ואמנם מה שנאמר כי חזרו ויסרום מה כונתם בייסוד הזה ולאיוזה תכלית עשוהו ויכוננוהו? על זה התשובה! שחזרו ויסרו את התרגום מחדש לפי הרוח המקובלת והוא יהיה מטבע קבוע לדורות.

בספרי הנביאים אשר מהם לקחו התעצומות לדעותיהם שנו מכוון הכתובים עוד יותר, ועל כן גם ליהודים היה נחוצ יותר לשים משמר עליהם. בעבור זה הכינו ויסרו מטבע קבועה גם לתרגום הנביאים. תרגום הנביאים שקבעו הוא התרגום אשר הקדמונים יחסו יסודי ליונתן בן עוזיאל, המקורות המדברים מתולדתו הם מצד האחד סתומים ותחומים ומצד השני לויים באגדות מפליאות. עד אשר לא נוכל לראות האמת הברורה. כי כן תספר האגדה: תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו כפי חגי זכריה מלאכי ונודעוהו ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ויצאה בת קול ואמרה כי הוא שנלה סתרי לבני אדם עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שנלתי סתרי לבני אדם גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי ולא לכבוד בית אבי אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקות בישראל (מגילה²)

(1) עי' על זה ב' מאור עינים פ"ח וב' נאמסעסדיונסטלכע פארטרענע לה"ר יו. סוב צונץ 82 וב' "מחוס שבין מדרש ארץ ישראל למדרש האלכסנדרוני" לה"ר זכריה פראנקל צד 15, 92, 101, בהצטרפותו ששם סדורם כל שזורי התרגום של עקילם.

ג'). והנה אין להכחיש כי כל מאמר ומאמר בזאת האגדה נושא רושם המליצה הברויה עליו, אבל זה יוצא מפורש ממנו כי החיוק את תרגום הנביאים לישן נושן, והמציאו לאור לא מפי עצמו אמרו כי אם מפי קדמונים אשר היו זמן כביר קודם לו, והוא גלה הסתרים לאיוו סבה המונחת בזמנו. ומה היתה הסבה? להשוות המחלוקות בישראל. ועתה המתבונן בכל זה בהשכל ודעת יבין שבימי קדם היה להם תרגום קבוע וכתוב בספר אשר באיזה זמן ובלי ספק בזמנו של ר"ג הוקן שמוהו בסתר (ע' ח"א צד 212), וזה היה הסבה כי נתן תרגום של כל אחד ואחד בידו ולא תרגומו של זה כתרגומו של זה, ועל כן למען לא ירבו המחלוקות שבו אל התרגום הקדמון לקבעו לחק בישראל, וזה היה בזמן שהתרגומים השונים הביאו תקלה, הוא הזמן אשר אחרים תרגמו ופירשו דברי הנביאים באופן המעיל להכליתם ומסכים לאכזריותם ודעותיהם. ואולי גם עקלם אשר תרגם את הנביאים יוניתי לקח לו זה התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל ליסוד ולמדה, כי רק בזה נבין מה שמצאנו שהובא פעם אחת תרגום כתוב אחד בנביאים בשם עקלם והוא תרגומו של יונתן שלפנינו מלה במלה (ע' קהלת רבה פ' אם ימלא העבים).

אלה התרגומים אשר הוכנו והוסרו בעת הזאת להיות מטבע קבוע¹ נכתבו בספר. וטועים כל האומרים כי לא נכתבו רק נמסרו בעל פה. כי מלבד שנבר בימי ר"ג הוקן היו תרגומים כתובים בספר (צונץ ג' פ' 62), הלא ברור הוא כי תרגומו של עקלם נכתב בספר והיה עוד ביד סופרים נוצרים קדמונים ממנו העתקות. ואף אילו לא ידענו זאת ברור הלא יתברר לנו כן אם נתבונן בתעודת זה התרגום. תעודתו היתה — זה לא יוכחש — להיות מטבע קבועה ליהודים המדברים יוניתי, יען כי תרגום השבעים השבת מטהרו, ובהיות כן הלא יובן הדבר כי כמו שתרגום השבעים היה בכתב אף כן תרגומו של עקלם, אשר ימלא מקומו מטהר, אף הוא נתן בידם כתוב בספר. ועל כן באמרם כי עקלם תרגם מפי או לפני ר"א ור"י את התורה כונתם שהציע לפניו מלאת תרגומו. ואחרי שהדבר כן אין גם סבה לאמר כי בתרגומים הארמיים אשר גם להם היתה התעודה הזאת לא היה כן ולא נכתבו. ואמת כי נפלאות היא מאד לצייר כנפשנו את מעשה התרגום, אשר שכחוהו וחזרו ויסורו, אם לא על ידי כתיבתו בספר. שאם לא יהיה כן איך וכמה יסורו? האם הלך אונקלוס לכל מקומות מושבות היהודים ודבר באזניהם את תרגומו, או תרגם בעל פה לפני ר"א ור"י וההוראה יצאה מלפניהם לכל המתרגמים עד שלמדוהו בעל פה והיה זה יסוד לדורות? מי חכם ויבן זאת שעל ידי דברים שבעל פה הפורחים באויר חשבו להציל המטבע שקבעו משכחה? אבל אמת כי כל הראיות אשר נאמרו ונשנו אלף פעמים להראות כי לא נכתבו התרגומים אך דקדוקי עניות הם ומעשה שעשועים וכלן ישא הרוח נגד הראיה היוצאת מתוך טבע הענין כי אין אפשר להעמיד מטבע קבועה ולקיימה להיות נשמרת מכל חלוק ותמורה בטחאחאה ולכל תשכח, בלתי אם יכתובה בספר ובריו. ודקדוקים אלף וכל פטפוטי דברים אינם שווים לדבר אחד אשר בא מפורש בתלמוד שבימי ר"ג הוקן היו תרגומים כתובים בספר וכמה הלכות נשנו לקבוע דינם של תרגומים כתובים הנמצאים בפועל, ולא אחת בהן המפרשת איסור כתיבתם (ע' שבת קמ"ו). ואמנם נראה שבימי ר"ג הוקן היה דרוש לתת מעצור בעד כתיבת הספרים בכלל ועל כן נגזר ספר תרגום אחד ובלי

1) עפ"ו נבין ברייתא דר' יהודה שאמר: המתרגם פסוק כצורתו ה"ו בדא' והמסופק עליו ה"ו מתרגם ומתרגם (קדושין סג.). שכונתו להודיע שאין רשות למתרגם לנסות מהמטבע שקבעו ברור שלפני ר' יהודה מפני התקלה הנוכחית בפנים ע"כ יהיה זאת המטבע לחק ולא יתרגם מדעתו בשום אופן וכן הוכן הדבר במ"ד דקאמר בתרגום דירן. ומה שנחלקו רש"י ור"ח שם בענין תרגום פסוק כצורתו שני הפירושים נכונים לדינא, אבל הדומא הנכונה לתרגם פסוק כצורתו הוא התרגום המובא במשנה המלה ומורק לא תתן לאעברא בארמיתא ולתרגום בתוספת הוא מה שהביא שם בירושלמי אין דמתרגמין ע"י בני ישראל כמה דאנא רחמן בשמיא כן תתון רחמנין בארעא תורהא אי רחלא יתה י"ח ברא לא תכסין תיריהן בימא חד.

וכלי ספק היה זה גורל כל ספרי התרגום בימיו (ח"א צד 93). אבל במשך הזמן נמשך מה תכלה אחרת וגדולה מהתקלה הבאה מן הכתוב. והיא, שהיה תרגום כל אחד ואחד בידו, אשר בזה נתנה יד חפשית לאחרים להפיץ דעותיהם, מדאגה מדבר הזה הכינו ויסרו מסבע קבועה וכתוב אותו זכרון בספר למען יעמוד ימים רבים. ובאמת כמה שוירי הלכות וספורי מעשים שהיו ירמוזין על מציאות תרגומים כתובים בכל דור ודור. הלא הלכה מפורשת שנו חכמים: קראה (את המגלה) על פה לא יצא קראה תרגום לא יצא (מגלה פ"ב ט"א) משום שנאמר ככתבם ועל פה אינו מפי הכתב ותרגום איננו ככתבם (ירושלמי שם). והנה לא יסופק שבאמרם קראה תרגום שכונתם על הקריאה מתוך תרגום כתוב שאלו הכונה על קריאתו בעל פה הלא כבר אמר שהקורא בעל פה לא יצא אף בקראו בלשונה (בבלי שם יח.). ועתה הלא מפורש הדבר כי היו ספרי תרגום מצוים ואין החכמים מוחים לכתבם. ומרבי שמואל בר יצחק יסופר כי בא פעם אחת לבית הספר ומצא סופר מלמד תינוקות מציע תרגומו מתוך הספר ואמר לו אסור לך דברים שנאמרו בפה בפה (ירושלמי שם פ"ד ה"א). בעלי הדעה שלא היו התרגומים ככתב לקחו להם תעצומה מן הספור הזה, כי לפי דעתם הוכיח ר"ש בר יצחק את הסופר על אשר נמצא בידו תרגום כתוב וזה אסור. אבל לא שמו על לב כי זה הספור עצמו הוא לנו לאות כי היו ספרי תרגום מצוים גם ביד מלמדי תינוקות והם השתמשו בהם להציע מתוכם תרגום הכתוב לפני תלמידיהם, ורק זה לא היה ישר בעיני ר' שמואל בר יצחק אבל לא עלה על דעתו לאסור הכתיבה. ולא נתמה על ההפך אשר אנו רואים כי עם היות תרגום קבוע לכל שבכל זאת עוד בימי חכמי התלמוד המאוחרים נמצאו מתרגמים אשר יבורו להם דרך לעצמם וסרים בתרגומם מן המסבע הקבועה (שד"ל בס' אוהב גר בהקדמתו צד X), המתרגמים האלה החליפו ברצון ובדעת שלמה את התרגום הקבוע אבל שלא כרצון החכמים, ועליהם אמר ר' יהודה או שהם בראים או שהם מתרפים ומגדלים. ואולם כגורל כל הספרים אשר בספרתנו כן גם גורל התרגומים אשר שלמו בהם ידי המאחרים ולא נשארו בצביונם ובצורתם אשר נתנו להם מחבריהם (צונץ ג' פ' צד 63. 85). כללו של דבר הוא זה. עיקר תרגומי אונקלוס ויונתן נקבעו למתרגמים מאת חכמי הדור, כי הם נאותים ללמד את העם תורה בדרך חכמי הפרושים ובהתנגד אל הפירושים המעוקלים אשר פירשו אחרים למען יסר דעות ואמונות המשביתות כסדרה אמונת היהדות¹. ואם אמנם כי הסבה לקביעתם כבר חלפה הלכה לה מימים רבים, בכל זאת עוד הם סגולה יקרה לכל הדורות עד זמננו ואין מספר לכל התועלויות אשר נצמחו מהם, כי הועילו לנו הרבה לדעת דברי תורתנו ונביאינו וחכמינו, לדעת תכונת הלשון העברית אשר בה יתפאר ישראל, ולדעת גם תכונת הארמית אשר הם נתנו לה שארית בארץ, והעולה על כלנה הוא כי מהם נלמד כי המסורה על כתבי קדשנו לא כולה נוסדה על קבלות כי אם גם על השערות כי במקסות רבים היא בסתירה עם הנוסחאות אשר היו לפני התרגומים — כאשר יתברר לפנינו במקום דראוי — ועל כן זה מלמדנו להעלות בהבנת כתבי קדש ויתן לנו יד לזרות ולהכיר הנוסחאות הנכונות ולפרוש אור על סתומותיהן.

הורות

1) ע' בהקדמת אוהב גר להר"ר שד"ל וצונץ במקום שצינתי בפנים. ומצאתי עוד כתוב בפניה הווא דביי פלפול להר"ר צבי הירש חיות בספרותו אגרת בקרת ואין מעם לכל דבריו. אך בהוצאה שניה שהוציא הר"ר יעקב ברוילל נמצאו בהערות הוציא לאור כמה דברים מוכיחים בענין כתיבת התרגום. ובתשובת המחבר בסוף הספר מצאתי שהערות על השערות בש"י מאת: ברא להם ארמית מתוך יונית אבל לא ידיר לעשות הדבר. ומצאתי מקום פה להעיר על דבר תימה אשר מצאתי בכתובים הנמצאים אצלנו כלשון ארמי דניאל עזרא ונחמיה שבכלם לא ראיתי אף פעם אחת שמשתמש בסימן מיוחד לציון יחס הפעול, ורק כציון עם כניי הנוף נמצאו פעם אחת כמו "יתגן" וכן לא נמצא בהם שבוש המקור מחובר על פעל עבר או עתיד. וקשה מאוד להאמין כי כל זה הוא בסקרה. כי אם נראה שלמי שמוש הלשון הארמית אין השימוש האלה רגילים. ואם יהיה הדבר כן באמת, או לא יהיה לאונקלוס, אשר נוסח מהמנהג הזה וחרטום כל את ואת כל מקור המחבר לפעל עבר או עתיד, פעם אחר כי אם לתת מקום לסדרש ש: ר"ע שדורש כל את שבתורה ודורש כפולים ולדורש לשון ארמית וסורית ראוי שתעוררו על זה.

תורות הדת החדשה אשר נשאו מוריהן לארבע רוחות השמים עוד מצד אחד הפעילו על חכמי היהודים. וזה, כי היו נאלצים להתעסק הרבה במדרש אגדה. כי האמונות השונות ערבבו הדעות במושג האלהות. והחקירה באלהות עמדה ברומם של עולם. ערב רב מרעות אשר עלו מאלכסנדריא, ומדעות כל הגוים אשר באו לחסות בצל אמונתם היו להם ענין לענות בו, וכלן היו להם לעזרה ביסדן אבן פינתם. ואולם אחרי אשר שמו ליסוד תורתם את כתבי קדשנו, הלא מובן הדבר מעצמו כי בקשו לדעותיהם סומכים בכתובינו, וגם לא יקשה להם זה; יען כי דרכי המדרש היו רחבים בעת ההיא והיו דרושים לכל תפציהם. מדרך הדרוש הזה לא יכלו החכמים להתעלם, כי ידעו סכנתו ונוקו להסון אשר שמעו דרושיהם. ועל כן חובה גדולה היתה זאת לחכמינו כי יהיו מתאמצים גם הם להגיד דעתם בענינים האלה. ובכן פרו ורבו מדרשי האגדה ויעצמו במאד מאד וימלאו אותם כל בתי המדרש. ואמנם מה היה אחרית אלה? כי גם חכמי היהודים הכניסו נפשם בעיונים אשר נבדו משכלם ודרשו במופלא מהם, וכאשר יראה וינלה לעינינו היה זה לרבים בעוכריהם. אין הפה יכול לדבר ולא תמלא אוזן משמע מהמבוכה הגדולה אשר נבוכו הדעות בעת ההיא. העיונים והחקירות בגדולות ובנפלאות, באלהות ובטבעיות אחוז הרוחות להםם ולהתעם בתרו לא דרך. זאת המבוכה היתה גם כן חדשה אשר בעליה קראו עצמם בשם: יודעים (Gnostiker), וכל עסקם במדע אלהי בחקירה על עצמות האל על מדותיו והנהגתו את העולם ועל מעשה בראשית. ואת הכת נפרדה ותדו לשיטות רבות, אך גינע לריק לו נבקש לתאר פה כל עניניהם ותכונת שיטותיהם, כי רובי תורותיהם אבדו ועוד אינם, ואף אין בזה תועלת לחכלית אשר לפנינו, כי אם די לנו לדעת עיקריהם הראשיים אשר בהם היו כלם שווים בדעה אחת; כי נגד העיקרים האלה עמדו חכמינו להלחם בהם עד כלותם. וחובה קדושה היתה זאת להם אחרי ראיתם כי גם מהיהודים הנאמנים נוקשו בתרמם. העיקרים אשר שוו לכלם היו: האמונה באל עליון ובאלהות במדרגה פחותה אשר היא הכת הפועל בעולם התחתון (Demiurg), ואשר היא היתה פועלת בבריאת העולם ופועלת בהנהגתו. האלהות הזאת היא המציאה את ישראל מצרים ונתנה לו את התורה והחקים. ועוד האמינו בחומר קדום ונצחי אשר ממנו יצר היוצר את היש (גרעין ח"ד 108—101). אלה קצות העיקרים הלא כבר הספיקו לפקח עיני החכמים הנאמנים על התנועה החוקה הזאת בעולם האמונה. אין ספורות למדרשיהם המכוונים נגד האמונה בשתי רשויות. והן אמת כי רבים מאלה המדרשים כווננו נגד הפרסים מאמינים שתי רשויות ונגד מינים סמינים שונים המאמינים כמו אלה בשתי רשויות ואינם מן היהודים. אבל אין גם להכחיש כי קצתם הוכנו והוסדו לעמת מאמיני שתי רשויות ממין אחר והם האומרים: שאין רשות בשמים כי שתי רשויות הן (ספרי האוינו פ' ש"ט), ואין אל עליון פועל מאומה לא להרע ולא להטיב. והנה בדרשם נגד אלה לא כווננו על הפרסים שהם האמינו בפועל טוב ובפועל רע, וגם לא על אחרים שהאמינו בשתי רשויות ששתיהן פועלות, ואין ספק כי כווננו נגד האומרים שאין רשות אל עליון שבשמים על המערכה בעולם התחתון, והם היהודים. וכן נמצאו מדרשים בדברי חכמינו נגד הדעה שלא נברא העולם יש מאין כי אם היה חומר קדום. והיה נחוץ להם להוציא מלב הדעה הזאת יען כי ראו כי היא משכה הלבבות אחריה. ובאמנם על שמעון בן זומא שדרעיש את העולם על לשון הכתוב: ויעש אלהים את הרקע והבין בו שכונתו לאמר שעשאו מחמר קדום (ב"ר פ"ד), מי לא יבין מזה ששיטת היודעים נגעה בו עד שנפגע? ואמרו עוד שהמקראות אשר הרעיש עליהם את העולם רבים היו, אך לא זכרום וגם לא המדרש שדרש בהם, אך מי יודע אם לא כלם הם ממין הזה אשר הזכירו והיו כלם נוטים לדעות היודעים, אבל העלימום בכונה לחוס על כבודו? ועתה כל זה יפרוש אור על המראה אשר נגלתה לעינינו בדורות האלה. לא במקרה הוא כי כדם תחל לדרוש הרבה באלהות במעשה מרכבה ומעשה בראשית, לא במקרה הוא

הוא כי האגדה תוציא צמחה יציץ ופרח מדרשה ויהי לארו אדיר, אין זאת כי אם שמן העת אשר בעלי דעות חדשות למפלגותיהם ומניניהם וכן היורעים אשר יצאו מהם החלו לגלות פנים בכתבי קרש לחלות בהם בדרך מדרש אמנות ודעות אשר הן סכנה לדת היהדות, מעת ההיא הוכרחו חכמינו גם הם לעסוק ביתרון עו במדרש האגדה ללמד דעת את העם עקרי היהדות לפי שיטתם ולהכות בשבט פיהם מנגידים המתעים את ההמון. ואף על זאת נפקח עינינו כי הרבה מאד פעלה הדרישה בחכמת היונית להכין ולסדר אלה הדעות הזרות, על כן נבין גם הסבה לגורחם בפולמוסו של קיוסוס שנזכר שלא ילמוד אדם חכמת יונית.

מאנשי המופת אשר עמדו לנס עמם במדרש התורה בעת ההיא נזכר ביהוד ארבעה אשר התעסקו בחקירה באלהיות ובטבעיות. ויסופר לנו כי ארבעה נכנסו לפרדס, בן עזאי, בן זומא, ר' עקיבא, אלישע בן אבויה. השם "פרדס" הוא היה כנוי לדרישה בחכמות הנזכרות. ובלשון היורעים הכנוי הזה רגיל לכונה הזאת. גם היונים השתמשו בצינור "פרדס" על הדרישה בכלל החכמות. בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע. ר"ע נכנס בשלום ויצא בשלום, ואלישע בן אבויה קצץ בנטיעות (חגיגה ט"ז). מעשי זה האחרון אשר קצץ נטיעות משפטו ותהלוכותיו גם הם נרמז כי התאורו החכמים נגד התנועה החזקה בעולם האמונות והדעות. אלישע בן אבויה היה ממשפחה נכבדה בירושלים, ונקדש מנעוריו לתורה ולחכמה (חגיגה פ"ב). שקדיותו גדלה ועשתה פרי, וישב במושב זקנים וגם גדולי דורו לא בושו מלשאל ממנו⁽¹⁾ שאלות הלכותיות וסמכו על הוראתו ("מ"ק כ'), ור' מאיר אחד מן הגדולים בדור הזה לקח תורה מפיו ולא עזבו עד יום מותו, גם כל החכמים המדברים ממנו מנשאים ומפארים תורתו. ובכל זאת אין קץ לדברי גדופים אשר תלו בזכרוננו, וכל הדורות הכאים נתנו להאיש הבוגר באלהיו ובתורתו ובעמו. ואמנם מה היה לאיש הזה כי שמרו לאיש חרמם? תעודה נאמנה על זה לא הגיעה אלינו כי כל ההודעות ממשפטי חייו ותהלוכותיו אך מעט ורעות הנה, וכלן מבוטאות במטבע ההגדה וכלן מוסן מאוחר, והאחת סותרת את רעותה. במקום האחר יסופר כי שנא תכלית שנאה את התורה ובקש לעקרה משורש, בתינוקות של בית רבן החל לגרשם מבית המדרש ללכת ללמוד מלאכת חרש וחושב תחת הגות בתורה, ובתלמידים הגדולים ובמוריהם כלה כי ירד עמם לחיים, אך נגד זה יסופר במקום אחר כי אלישע עד יום מותו כבד את התורה והיה נאה דורש אף כי אינו נאה מקיים, אף המננים אותו מפני מעשיו וזכו לו תורתו גם אחרי מותו, ותלמידו ר"מ אמר עליו מצילין לאלישע בשביל תורתו. פה נאמר כי ברשעות החמיא את הריבים והדיחים מן המצות והורה לרומים בשעת הגזירה לדעת האופן היותר מועיל להעביר את היהודים על המצות ובאיות אופן ויתנו הגזירה לבל יהיה יכולת בידם להערים עליה, ושם יסופר כי לא עלה על דעתו להקטין את תלמידו לרבר אסור, ופעם אחת לוהו ר"מ ביום השבת ויהי כהניע לסוף אלפים אמה אמר לו: שוב כי עד כאן תחום שבת. ואם הדברים אשר נסמרו לנו בשמו באמת ילידי מחשבותיו הם אז כמעט יראה לעינינו בחלוק ממה שעשתה ההגדה מצוננתו. אין קץ לתהלה אשר תבענה שפתיו לבני אדם העוסקים בתורה ויש בהם מעשים טובים, ואל השוקדים על דלתות התורה יום יום לבל תשכח מפיהם, ושבת ומרומם את מי שמפעיל על חבריו לעשות דבר מצוה (אדר"נ פכ"ד) ועתה האיש העושה ומדבר ככה שהוא יחשב לשונא את התורה המבקש לעקרה? שהוא ישים כל מנמתי: להחמיא את הרבים? אמנם נראה כי

נס

(1) בבבלי (סד, גרס') ר' יהושע בן אלישע במקום אלישע ב"א ולא נמצא תנא בשם הזה ואולי ר"ל ר' יעקבא ב"א אבל העיקר כדנני' במ"ק ויפה הוצי' חר"ר פרק סאלענסקין כהשגח ש"נ 646 שהני' בבבלי משבשת. ונ"ל ראה משה' שפחות פ"ב שהביא משה' דר"צ והשמים ענין השאלה לנפרי, ולמה זה? יען כי עיקר גני' אלישע ב"א וסתק שלא רצה להוכיח השמים כל הענין. ומסתם זה שנו הני' גם בבבלי ובתנא ר"ל ב"א ועי' גם בסנהדרין (צט:) מאמר בשם ר' אבהו המעשה חברו לעשות מצוה והוא באדר"נ בשם אלישע בן אבויה ואולי גם כזה השמים שמו ממעט האמור.

גם זה וגם זה אמת. אמת הוא כי ימים מספר מימי חייו שמר תורה ומצוה ככל חבריו ואמת הוא גם כן כי נהפך לאיש אחר והתליף דעותיו. ועלינו לחפש ולתור את התלוכת התליפה הזאת ברעתו.

שני מאמרים נזכרו בשמו המראים ברם נסתר כי בינו ובין ר"ע משלה קנאת איש טרערו. הוא היה אומר הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק, (אבות פ"ד). הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעים בדמיו ויוצאים מפיו מפורשים, והלומד תורה בוקנתו אין דברי תורה נבלעים בדמיו ואינם יוצאים מפיו מפורשים (אבות דר"נ פכ"ד). ועתה הלא נראים הדברים כי כוון בזה לתת מגרעת מסותרת בר"ע והתל יתל בו אשר לא למד תורה עד בוקנתו, ומתפאר עליו יען כי הוא מילדותו שקד ללמוד תורה¹). ואם זה אמת או יהיה לנו זה לאות כי לא היה אלישע מיקר תורת ר"ע אך התנגד לה, וימצא לנו גם כן תחלת התלונה אשר יליגו בני דורו על אלישע, כי להם היה דברו של ר"ע קדש ותורתו האמת הצרופה שבעתים ועל כן בעיניהם האיש אשר יקלה את ר"ע ותורתו כחולק על השכינה. אמנם אם גם כפופר מים היה ראשית המדון הלא מעט מעט התרבו הסבות להרחיב הפירוד: זה היה דבר הנודע לכל כי אלישע היה עוסק בתכמה היונית. וליצני הדור היו אומרים עליו כי זמר יוני לא פסק מפיו. ואמרו עוד כי עסקו בתכמה הזאת הפעילה על אמונתו לרעה, וספרו כי בהיותו יושב בבית המדרש נשרו ספרי מועין מתוך חיקו. ויען כי היה נשען על יד התכמה היונית, על כן נכשל כאשר נכנס לפררם לדרוש ולחקור באלהיות וקצץ בנמשיות. כן הלכה השמועה על אלישע. על יסוד השמועה הזאת ועל הגדיות מפליגות אחרות נתנוהו קצת כותבי קורותיו לאיש אשר עזב עמו ודת היהדות והמירה בהאמונה החדשה, כי אומרים אלה ספרי מועין אשר נשארו מתוך חיקו מכוון לספריהם ומעסקו בהם קצץ בנמשיות ויצא מן הדת. אמנם אילו כן ודאי שלא היו התכמים נותנים זכר לשמו ולא היו משאירים קצת קורותיו לדור אחרון. ועוד זאת, אילו אירע ככה שאדם גדול בתורה ובתכמה ומגדולי הפרושים כאלישע בן אבויה בא עמם בברית אמונתם איך אפשר שאין אחד מכל המון סופריהם מזכיר מאורע גדול כזה ולא יעלו על שפתם את שם החבר החדש להתפאר בו ולתפארת אמונתם (הרפ"ס בשחר ש"ג צד 644)? ואיך יעלה על הדעת שר"ם יקח תורה מפי איש אשר נפרד מן היהדות פירוד תמים והתחבר לחברה אשר כל רבותיו אמרו עליה: הרהק מעליה דרך? ועוד זולת זה וזה הלא גנות התכמים שגנו אותו שהיה כופר במתן שכר ובתחיית המתים היא עצמה ערות נאמנה כי לא היה מחברתם, כי מעולם לא התחברו עם איש אשר לא האמין במתן שכר ובתחיית המתים אשר הם ראשי עיקרים לאמונתם. אבל האמת הוא כי אלה ספרי מועין אינם ספרים כוללים חכמה יונית וגם לא ספרי מינים אמנם הם ספרי היודעים אשר התכמים טרצותם לנגותם התליפו עמם אל היפוכו, מועים תחת יודעים וקראו חכמת הדעה (Gnosis) בשם טעות. ובהמשכו אחרי דעות הכת הזאת על כן התחזקו לאיש המאמין בשתי רשויות (בבלי חגיגה שם) וכופר במתן שכר ובתחיית המתים (ירושלמי שם). הן אמנם כי שיטת היודעים מצאה לה עוד דורשים אחרים בין חכמי היהודים אשר גם הם נוקשו בפח הטעות, אבל טעותם לא התעתם לעבור על תורה ומצוה על כן התכמים רק אבלו על השונים אבל לא רדפום, לא כן אלישע הנדרף מאו והחשוד בלא זה טעותו העורה קנאתם כי הפעילה על דרכי חייו ועל כן נתנוהו לקוצץ בנמשיות.

במקרה כמה גדולים בתורה ובתכמה בכל הזמנים אף כן מקרהו. בכל דור ודור

נוכל

1 הרפ"ס כתב בהשחר שם ובמחברות הקדמות מאמר שקראו: עם עולם ומאריך לדבר על קורות אלישע 644-661 וקצת מדבריו היו לי לעינים פ"ה המשנה דאבות לזונה שאמרנו נזכר במאמרו. וקצת מפיו' היה נרבו בדברי הימים ליהודים מת"ר דוד קאסעל מובא בדב"ה' לדת היהדות של יאסם ח"כ צד 103. אך לא העזיר על מאמר אלישע באדר"ג.

נוכל לראות כן; כי יריבון אנשים באמונות ובדעות וירדפו את האחד הנוטה מהם בדעה. לרוב הנטייה מצד עצמה קלה בראשיתה, אבל הרדיפה פועלת על הנרדף שיתרחק מרודפו יותר ויותר, ויבא מבלי רצות מרדיו אל דחי, עד כי באחרונה תגלע נפשו ברודפו וממאס בתורתם ומשליך אתר נזו כל דעותיהם מבלי בחינה בין טוב לרע. הנוחים והמתונים סחבמני הראשונים הוזהרו על זה ואמרו: לעולם תהיה שמאל רוחה וימין מקרבת. אבל לפעמים לא היתה אונם שומעת מה שפיהם מרבר. כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד חמת גבר וקנאתו. אף כן היה לאלישע בן אבויה. תחלת דינם עמו היה דברי קטן. ראשית הסדון היה על הציותו על ר"ע, על עסקו בחכמת יוגית, ועל דרישוי בשיטת היודעים. ומי יודע אלו מתחלה היו מחפים על שגגותיו ומכסים על פשעיו למען תורתו כאשר עשו לו ולורעו אחיו אחר מותו אם לא היו עוצרים בעד הרחקתו מהם. אבל הם לא כן עשו. בכל ההגדות אשר נמלצו על חייו ומעשיו נוכל לראות כי כהתל באנוש נקלה יתחל בו, וננוהו וירדפוהו והשפילו לעפר כבודו; ועל כן יען כי הם האשימוהו וירדפוהו יותר מן הראוי אף הוא התרחק מהם יותר מאשר נשאו לבן ויהי מרה באחרונה. בימי המדידה האחרונה ואחריה בגזרות השמד נמלאה סאת שנאתם וקנאתם נגד אלישע. ממנהגו וממעלליו בעת השמד ספרה לנו ההגדה: כי היה הורג מורי תורה ותלמידיהם, והלך לבתי הכפר ובטל תינוקות של בית רבם מתלמודם, באמרו: מה אילין הכא אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן צייר אומנותיה דהן נגר אומנותיה דהן חיים וגרשם מבית הכפר. ועוד אחרת יסופר: כי בשעת הגזרה נאנסו היהודים לעשות מלאכה בשבת והערימו לעשותה באופן שאין האיטור חמור כל כך והלך אלישע וגלה הדבר והורה את הרומים כיצד יתנו גזירותיהם לבל יהיו יכולים להערים עליה (ירושלמי תגינה פ"ב). והנה כבר ראינו כי תכונת אלישע מתנגדת למעשים כאלה. אבל זה יוצא לנו מתוך ההגדות האלה, כי כאשר לא רצתה נפש אלישע בתורת ר"ע, ולא שעה אל דבריו בהרדימו החכמה היונית ובתתו לאבדן עולם את דקורא בספרים חצונים (סנהדרין פ"י מ"א), אף כן חלוק לבם בדעותיהם המדיניות. אלישע לא היה נפשו לאלה אשר בשנאתם ובקנאתם התעוררו תמיד למרוד ברומים, ובכל עת מצוא לחרף נפשם ונפש העם למות, מבלי היות תקוה להיטיב בזה מעמדם. ועל כן קרוב מאד כי בעת אשר נגזרו עונשים קשים על לומדי תורה ושומרי מצוה היה אלישע משתדל לעצורם ביד חזקה מלעבור על גזרות הממשלה לבל יתנו נפשם ונפש עולליהם לשלל. והנה ירענו כי גם אחרים זולתו כמו פפוס בן יהודה ור' יוסי בן קסמא יעצו כי יחדלו מלהענות נפש למות על תלמוד תורה ועל שמירת המצות ולא שמענו כי נרדפו על ככה. ולמה? יען כי הם לא היו חשודים בעיניהם. זולת זה; אבל נגד אלישע הקנאה, והשנאה והחשד קלקלו את השורה ושפטו משפטו לרעה בכל דבר אף בעת אשר מחשבתו לטובת עמו. ובכן בהגדת העם נהפך לאיש אתר מאשר היה לאמתו. אלישע המתנגד להורת ר"ע אשר היא סגולה יקרה לבני זמנו ואשר תורתו נחשבה להם כנופה של תורת משה, הלא בהכרח כי נחשב להם כופר בתורה. אלישע העוסק בחכמת יוגית נחתם עליו חותם האפיקורסית. אלישע אשר נשרו ספרי מוסר מתוך חיקו וקצץ בנשיעות משפטו כמשפט המינים, אלישע אשר עצר את החכמים ותלמידיהם מלאת נפשם על התורה הלא לפי דעתם התמכר לחטאת והחטיא את הרבים, אלישע אשר חשדוהו כי ידו תכון עם הרומים ומצדיק גזירותיהם ועוזר ביד חזקה לקיימן הלא נחשב כמי שפשט ידו בזבול. אלישע ראש המסורות לפי דעתם הוא גותן תחתיתו בארץ החיים, ואלישע אשר אמרו עליו כי אמר: דומה שאין שכן שכר ואין תחית המתים הלא הוא כופר בעיקר הדת הזה, ואחריו אשר פרק עול המצות גם בדרכו חייהו חשבוהו כפורש מדרכי הצבור. ועתה לפי ציורם מאלישע היה הוא האיש אשר בו חוברו להן יחדו כל המאות האדם שמנו חכמים אשר אין תרופה למכהם

למכתם. ודומה כמעט כאלו היה ציור של אלישע נגד עיניהם באמרים המינים והמוסדות והאפיקורסים שכתרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפישטו ידם בובול גיהנום נעלת בפניהם את הרבים, ושנתנו חתיהם בארץ החיים ושפישטו ידם בובול גיהנום נעלת בפניהם וגורנים בה לדורי דורים (תוספתא סנהדרין פ"ג, בבלי ר"ה י"ז). ואולם זה הציור מכנו דורו והגו מלב אך מתנגדיו והוא סובב וחולך בכל ההגדות אשר שמו זכרנו לתרפות ולדראון עולם, ולא שמו על לב כי משפטם הקשה אשר שפשו עליו בקנאתם הנמרדה ונטייתם להרשיע כל מעשיו וכל מחשבותיו, אך הם פעלו כי נמה מאחריהם ומאם בם והלך לנפשו בדרכי החיים לכל אשר יהיה רוחו ללכת. אבל אין להכחיש כי זה המשפט הקשה לא היה משפט כל בני דורו. אלו החוקקו ר"ם הלמידו כמו כן לאיש כאשר תאורו האגדות לא היה דבק בו עד יום מותו באהבה. וגם בעל הברייתא אבות דרבי נתן לא היה מציב לו יד לזכרו ולתהלתו בפרק מיוחד בספרו. ואנו בבחינתנו בקורות התורה שבעל פה חייבים לתת עין ולב לתולדות האיש הזה ודעו, כי ברור הדבר כי הרבה מתורתו נשאר לנו בתלמודו של ר"ם אשר היה תלמידו עד יום מותו. ולעת יעבור לפנינו דרכו של ר"ם בתורתו ימצאו לנו קצת רושמים אשר יראונו לפעמים נטייתו מדרך רבותיו המובהקים ר' ישמעאל ור"ע וקרוב הדבר מאד כי זה פרי תורת רבו אלישע בן אבוה.

פרק חמשה עשר

בית דין באושא, רבי מאיר.

השטמה אשר השם ארדייגוס את הארץ כמעט גדלה משמטתה אחר תרכן הבית (ירושלמי פאה פ"ה ה"א), ועל שמטתה החומרית עוד עלתה שמטתה המוסרית עשרה מונים. כי רוב החכמים והתלמידים נכחדו מן הארץ. מכל משפחת בית הנשיא לא נשאר כי אם בנו שמעון ובן אחי ר"ג אשר נמלט לאסאי (ירושלמי תענית פ"ה, איכה רבתי פ' בלע ה' עיני נגרה, ב"ק פ"ב, סוטה מ"ט). אחי שמעון הגדול הוא רבי חנינה בן נמליאל גם הוא לא האריך ימים עד בלות השמר¹). רבים מן החכמים אשר לא יכלו לסבול הגזירות ברתו ושלטו על נפשם ובקשו ספלט להם במקומות אשר לא פשטה בהם המלחמה. גם בגליל אשר שם היה מקום המלחמה נשארו קצת חכמים וזקנים, או שהיו מתהבאים עד עכור הזעם או שמשכו ידם מהמרירה כרבי יוחנן בן תורתא וחבריו. או שלא היו מפרים בגליל והכנעו לגזירה כר' יוסי בן קסמא. ויהי כאשר כל ימי הזעם התאספו יחד ראשי החכמים הנשארים לשרת עצות בנפשם על דבר הימים הנכאים. וזה היה בתחלת מלכות הקיסר אנטינונוס פיאוס אשר מלך הרת ארדייגוס צורר היהודים. מקום האסיפה היה באושא, היא העיר אשר כבר בימי נשיאות ר"ג גלו שם מיבנה ססכה לא נודעת לנו. ונזכר בפירוש כי

1) ר"ח קטש מאחור ר"ש, אבל בתרכן הבית עדיין לא היה בעולם כי ר"ג עצמו קטן היה בשעת החרבן. ומה שנאמר בת"כ פ' אזור פ"ב שאמר על פנחס איש חבתא (מיוחד להיות כהן גדול) וכי סתת היה והלא חתנו היה ומצאנו דורש, ע"כ מלת חתנו פ"ט כח"ש בכטוא לסכילתא, ור"פ ברה"מ כתב בשני רחב"ג היו אחד זה ואחד הסובא בנרה (כנ). שאמר נראין דברי ר"ם איני כן ובת"כ פ"ט הוא. ר"ח גדול בתורה (נפין ג) ולו פ"ו הלכות: ברכות (כב). תוספ' שם פ"ה ה"ב קובע הלכה כר' אליעזר, ירושל' שביעית פ"ו ה"ב וצ"ע בב' נדרים (ג): עולה פ"א ה"ד, תוספ' כלאים פ"ב, בבלי שבת (ק), תוספתא שם פ"א, ב"ב (קס), ע"ז (לו), שם (לס); סנהדרין (נו); ותוספ' ע"ז פ"ט, ירושל' כתובות פ"ו ה"ז, סנהות (נד), בביות (מ); תוספתא נגעים פ"ב ר' יוסי בשמו. ונזכרו כמה מדרשים וז"ל דורש כפשוטו ש"ס. ע"י קידושין (סא), סנהדרין (קא), סבות (כב), סנהות (מב); סכילתא יתרו פ"ב, משפטים פ"ט, ח"כ מצורע פירשה א', ספרי שפטים פ' קס"ב. לפעמים מעיר על מנהג אבותיו (ספרים ג, ירושל' שם פ"ג ה"א), והיה דורש בקדמוניות: ירושל' סוטה ספ"ו, שם פ"ח ה"ג, שביעית פ"ד ה"ב, בבלי מנחות (סג). ומצאנו עששה מעשה בחיפוך מן ההלכה שקבעו החכמים (מ"ק כ"ג). ובירושל' שביעית מוכא בשמו פ' למשנה ישנה, ובתוספתא נרה פ"ו אבר רש"ג אבל רואה אני את דברי רחב"ג מדברי ולא אפר: אחי. ברוב דבריו נמצא ע"כ ר"ש וה"י וחבריהם.

(דוד דוד ודודויו הלך ב') [9]

ר' ישמעאל היה מהולכי אושא. ואז בהיות ר"ג באושא שלחה המלכות שני סרדיטאות אליו לראות ולבחון תורת היהודים לדעת מה סיבה (ספרי הברכה פ' שמ"ר) ולא אירכו הימים ושוב ליבנה (הר"ר יה"ש בהללחין ח"ב צד 187) ואולי היה גלוחם לאושא בעת פולמוסו של קיוסוס ותשובתם ליבנה בתחילת מלכות אדריינוס, שאז שלח הקיסר החדש למקום הנשיא לבחון תורת היהודים אם אין בה דבר סכנה למלכות והשלוחים הודיעו שתורתם נאה ומשובה, וזה פעל כי אדריינוס עשה הנהגה ליהודים ואז שבו ליבנה. ועתה גם אחרי כלות השמד בחרו באושא להתאסף שם ולהזעיק יתר על דבר הימים הבאים. המתאספים הראשונים היו תלמידי ר"ע הגוטרס והם ר' מאיר, ר' יהודה בן אלעאי, ר' יוסי בן חלפתא, ר' שמעון בן יוחאי, ר' נחמיה, ר' אליעזר בן ר' יוסי הגלילי, ור' אליעזר בן יעקב. שני תלמידים אחרים והם ר' יוחנן הסנדלר ור' אליעזר בן שמעון לא היו בועד הזה (ב"ר פס"א). יען כי הם נמלטו בימי השמד לנציבין אשר שם בבית מדרשו של ר' יהודה בן בתירה⁽¹⁾ רבים כן הבורחים מצאו מפלט למו ועוד לא שבו משם (ספרי ראה פ' פ'). ויהי כדי ההתאספם יחד באו פלמים מכל פנה, ואז שלחו לוקני הגליל לאמר כל מי שהוא למד יבא וילמד ומי שאינו למד יבא וילמד. מיד באו כרוחק ומקורב. וכשנפטרו לביתם ברכו ראשי החכמים הנוכחים את ההולכים על שבאו לקבל פני חכיהם, וברכו את אנשי אושא על אשר הספיקו פרנסה לאורחים (שה"ש רבה ס' סכניני). מפעולתם אשר פעלו בועד ההוא מבא האורחים עד שהגיע זמנם להפטר לא הודיעו כי אם דרך כלל באמרים: שנכנסו ולמדו ועשו כל צרכיהם. ואמנם בלי ספק קבעו באסיפה ההיא ב"ר גדול באושא ככל משפטו וחקרו אשר היה לפנים ביבנה, ויסרו שם בית מדרש לחכמים ותלמידיהם כי אלה היו צרכיהם היותר נחוצים בעת ההיא.

ויהי אחרי שבו למנוחה להנפש מעט מן התלאות אשר עברו עליהם היתה ראשית פעולתם לעשותם סדרים בחשבון העתים. ועל כן נועדו יחדו התלמידי ר"ע בבקעת רמון לעבר השנה. שם היה עמם גם ר' יוחנן הסנדלר. ובפירוש יסופר כי היו אצים לעבר השנה יען כי זה אחד מן הדברים הנחוצים לעשות חוץ לתורתם כי בו נוסד יפוי חכם על כל הארצות. אם גם שהזמן לא היה כשר לאבדו בפלפולים שלא לצורך השעה בכל זאת נשאו ונתנו בהלכה אשר נמסרה מרבים לעשות לו מזכרת. גם דרשו במעמד ההוא בכתוב: אשירה נא לידי שירת דודי לכרמו, בשבעת פנים אך לא הודע מה דרשו בו, וקרוב מאד כי גם דרושם היה לכבוד ר"ע, הוא ידירם והם כרמו (ירוש' תניגה פ"ג ה"א) כי מפני ישיבתם שוחות שורות נמשלו התלמידים לכרם (ירוש' ברכות פ"ד ה"א). גם בעת ההיא כשקדשו השנה באושא קבעו המנהג בהפלתם כר"ע בענין סדר הברכות של ראש השנה נגד ר"י בן גורי אף שאנשי הגליל גנחו לפנים כריב"נ (ירושלמי ר"ה פ"ד ה"ו). וכן היה אחד מהתיקונים הראשונים שתקנו — בלי ספק באושא — להוסיף בברכת המזון הפסוק והמסביב, יען שנגזר מהמלכות השמד על התורה והמצות לא יאספו ולא יקברו והיו כדומן על פני השדה (שמונה פ"ה), עד שבא מלך חדש ונתן רשיון לקברם⁽²⁾ בעבור זה הקנו

ברכת

(1) משיבת ריב"ב בנציבין עוד נמצא מקום לדבר בעת נדבר מטעם התורה בכלל. ונעיר פה עוד, כי גם בדרום אכל בדרש שבימי חזקיהו נתפס ונהרג כמו שכתבנו למעלה.

(2) בכלי ברכות (סח): א"ר סתנא אתהו היום שנתנו חזקי ביתר לקבורה תקנו כי בנה והמסביב. ותי' ירושלמי בברכות ותענית פ"ד א"ר משנתנו הירוני ביתר לקבורה וכו' ולא נזכר באותו היום ולא ביבנה, ותי' ג"ל שתקנה באושא ולא דברו מיבנה אלא ר"ג ור"ם הבבליים אשר לא ידעו הברכה מעניני א"י. ואף שישו בברייתא ג"ל: בברכה שתקנו חכמים ביבנה וכו', ובדברי רבי שם: והסביב והמסביב ביבנה תקנה. דע שלפי ג"ל כ"י פאריס שהביאה הר"ר ר. נ. ראבינאוויץ בס' דקדוקי סופרים לברכות צד קכ"ח אות ד' ואת ד' ל"ג מלת ביבנה כלל וע"כ גם הראיה שהביאו החכמים מברכת הפסוק והמסביב שהיה מושבם בשלפי השמד ביבנה נפלה כביאר. והירוני ביתר ששנו כאן אין הכונה על הירני מלחמה — כי אך אפשר שכל כך הירונים נשארו שנים רבות בלא קבורה, אבל הכונה על הירוני מלכות וכמו שכתבנו בפנים.

ברכת המזון והמשיב (ירוש' ברכות פ"ז ה"א). תשע תקנות נקבו בשם תקנות אושא, וקצת כותבי דברי הימים של הזמן ההוא חשבו שאף הן נתקנו מיד אחרי כלות השמד, אבל אין הדבר כן, אך ברור שקצתן נתקנו בעת היות ר"ג באושא לזמן קצר, וקצתן נתקנו אחרי השמד אך בפרקים שונים. אלה התקנות הן: (א) נמנו באושא שיהיה אדם זן את בנו הקטנים. זו הלכה תלויה בבית המדרש ונחלקו בה ראב"ע וחביריו ואחרים ר"ם ור' יהודה ור"י בן ברוקה וגמרוה באושא וקבעו הלכה לחיוב (ירוש' כתובות פ"ד ה"ח). (ב) נסרו שיהא אדם מפרש חומש למצוה (שם). גם זו הלכה תלויה אשר ר' ישכב חלק עליה ועשה מעשה בעצמו וחלק כל נכסיו לאחרים (ירוש' פאה פ"א ה"א) כהורת אחרים שמצוה לבזבז כל סמנו לעניים ונמנו באושא וגמרו: עד חומש למצוה. (ג) על ששה ספקות שורפין את התרומה (שבת פ"ו:). וגם זו הלכה תלויה וגמרוה באושא (ירוש' פסחים פ"א ה"ו). (ד) הכותב נכסיו לבניו הוא אשתי נוונים מהם (ירוש' כתובות שם). זו תקנה חדשה ולא מצאנו שהתעוררו עליה לפניו ובלי ספק שמעשים שהיו הכרחיים לקבעה. (ה) התקינו שיהיה אדם מגלגל עם בנו עד י"ב שנה מכאן ואילך יורד עמו להיו (כתובות נ'). תקנה זו אינו אלא כלל מושכל בדרך החנוך. שעד י"ב שנה יגלגל עם בנו בנחת ומכאן ואילך ידדו קשה כשמסרב מללמוד (פרש"י) ונחוצ' היה בשלפי השמד, שעברו ימים רבים לישראל ללא תורה, להביא סדרים בדבר. (ו) האשה שמכרה בנכסי מלוג בחי בעלה ומתה שהבעל מוציא מיד הלוקחות (כתובות נ'). גם זו הלכה תלויה. שההלכה הקבועה מלפנים היא: אשה שמכרה בנכסי מלוג שלה משנשאת שהבעל מוציא מיד הלוקחות (שם ע"ח), וחלוי הדבר מה לעשות אם סתה קודם שהוציא מיד הלוקחות? ותקנו באושא שגם לאחר מיתת מוציא מהם. (ז) אתרוג אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית (ר"ה מ"ו:). הלכה זו נחלקו בה ר"ג והוקנים שעמו ימים רבים ולא התפשרו עד שלבסוף נמנו עליה באושא וקבעוה (ירוש' בכורים פ"ב ה"ו). (ח). אין מנדין את הזקן (ירוש' מ"ק פ"ג ה"א). ותקנה גדולה היא זאת לטובת זמנם ונגד האונם המוסרי אשר הוטל לפעמים על החכמים להכריחם על דעה אשר לא כרוחם, שנהנו נדוי על איש עקב דעותיו, כן עשו לעקביה בן מהללאל ולר"א בן הורקנס וכן רצה רשב"ג לעשות לר"ם, וכל זה סבה לתקנה הזאת, ומחויבת לה תקנה (ט) שהמקפיד לזקן יתן לו כשתו משלם (כתובות פ"ד ה"ח). בירישה במסורות נמצא כי יש בתקנות האלה שנתקנו מר"ג וב"ד בשבתו באושא ומעט מהן נתקנו תחלת באום לשם אחרי השמד ורובן נעשו במשך הימים שישבו שם (1).

העמודים אשר הבית דין באושא נשען עליהם היו תלמידי ר"ע הגוהרים אם נבניה כמאורעות אשר קרו לעיניהם ובתלואות אשר מצאום מיד הגוש הרמי בשנאתו את הדת היהודיה ובחפצו לערות עד היסוד תורותיה או לא נפליא על המראה אשר נראה עתה כי זאת התורה אשר אלפים מאותיהם הערו נפשם למות עליה היתה להם לסגולה יקרה שבעתים מאשר היתה לפנים. ואף כי תורת ר"ע רבם ומנהיגם ומחוננם, תורת האיש אשר

(1) הר"ר ש"ד כ"ט ע"ד אושא כתב שהן מ"ז ומנים. ולדעת יאסס ברה"י לית ההירות ח"ב 58 כל משלש השמד ולדעת גרש"ח 154 כלן מלפני הרבן ביתר. ונ"ל לא כדברי זה ולא כדברי זה. התקנה (א) ע"כ לאו תקנת ר"ג שא"כ איך נחלקו ר"ם ור"י בדבר כמבאר בירושלמי? אבל נתקנה בזמן אחרון ור' יוחנן ידע מי היה במנין ע"ש. תקנה (ג) היא סתם משנה ור' יוסי הוסיף ספק מגע ברה"י וחכמים חולקין. ולמדנו שאת התקנות אושא נשנית במשנה וזמנה כימי ר"י והוא רצה להוסיף ולא הדור לו חכמים. תקנה (ז) קדומה וז"ל הברייתא אר"י אבסולמוס העיד משום ה' וקנים אתרוג אחר לקיטתו למעשר ורבותינו נמנו באושא ואמרו אחרי לקיטתו בין למעשר בין לשביעית. ולשון זה משמע שהיה דברי ר"י או דברי אבסולמוס, ודברו מתקנת אושא וטובה שהיא מזמן ר"ג. ורבותינוש באושא הן ה' הוקנים חב"י ר"ג. ואל יתענו לשון הברייתא שוקנים לאחר ורבותינו לאחר שהנ' משובשת וצ"ל כנ' הירוש' בכורים פ"ב ה"ו שנים: רבותינו חזרו ונמנו, ולפ"י מ' הדבר כן אר"י אבסולמוס העיד משום ה' וקנים שאתרוג אחר לקיטתו למעשר, אלא וקנים מנו? ר"ג וחביריו, וכן מפורש במשנה דבכורים. רבותינו חזרו ונמנו כל' אלה הוקנים עצמם חזרו ונמנו. וכיון שפורש בבבלי ובחוספתא שהמנין היה באושא למדנו שבימי ר"ג היה ואו תקנו זאת התקנה תקנה (ח) פשיטא שטאורת שאל"כ איך רצה רשב"ג לגרות את ד"ם ע"י ירוש' מ"ק פ"ג ה"א.

אשר מבר נפשו על הדת! היא נקדשה קרש קרשים והיא היתה לעינים לכל הבאים אחריו. הראשון והגדול, כתלמידיו אשר הנחילנו תורתו היה רבי מאיר. מקום מולדתו לא נודע ואף שם אביו לא נביר (1) אך לפי ההגדה היה מתולדות גרים (גטין נ"ו:). תחלת תשמישו היה לפני ר' ישמעאל וחזר ולמד לפני ר"ע אשר היה לו תלמיד מובהק (ערובין י"ג:). גם התחבר לאלישע בן אבויה לקחת תורה מפיו. כי ר"ם היה החכם האמתי הלומד מכל אדם והדורש בכל חכמה. ולא לבר את אלישע איש מבני עמו, כי אם גם את פהלוסוף גוי — אבנימוס הגרדי — היה בריתו האמת והשלום. אהו נשא ונתן בחכמה וכבדו בכל לב (תגינה ט"ו: מדרש רות פ"ב), כי נפשו חשקה בכל חכמות התבל. קצת מאמריו ירמזון כי היה בקי בכתבי היוונים. מאמרו: חייב אדם לברך בכל יום שלש ברכות: שלא עשני גוי, שלא עשני אשה, שלא עשני בור (מנחות ט"ג:) לא היה קבלה בידו ואף אין מקורו בתורת רבותיו אך ידע כי כן היה מנהגו של סקרטס היוני לברך בכל יום, וישר הדבר בעיניו ונטעו על אדמת היהדות. גם דרש בכתוב: והוא ישקוט ומי ירשע, והוא ישקוט מעולמי יסתיר פניו מעולמו כדיון שמותהין כילה על פניו ואינו יודע מה נעשה מכוהין כך אמרו דור המבול עבים כתר לו (ב"ר פל"ו) ונראה כי זכר בדרשתו בציור ששצירים היונים את מדה הדין לופה במסוה על פניה. ומי יודע אם לא גם בעבור זה לא רצו חבריו במדרשו הזה וקראו אחריו מלא: דייך מאיר! רושמי השכלתו ניכרים במאמריו במסר הצרופים ככסף מצד עניינם ומוזקקים שבעתים במליצה נעימה. בהציעו לתלמידיו בחר דרך קצרה (פסחים ג' :), מאד השכיל לעשות משלים נעימים ולבוש בהם חכמה ומסר השכל ונתחפשו ממנו בומנו שלש מאות משלי שועלים. ובדרשו בפרקו דרש בהלכה ובהגדה ובמשל (סנהדרין ל"ח:). ובשמת אמרו שבמלו מושלי משלים (סוף סוטה). קצת מאמריו יסרם כמצטרק על התחברו עם אבנימוס ועם אלישע. אין להכחיש שבדרשו: אפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול (ב"ק ל"ח. ובכ"מ) היה רעו אבנימוס נגד עיניו. ובאמרו: בנים אתם לה' אלהיכם בין שאתם נוהגים מנהג בנים בין שאין אתם נוהגים מנהג בנים (קדושין י"ו:). שנובר את אלישע רבו. מבחינתו בחיי אלישע אשר בא ברע בתוך קהל ועדה ותורתו לא הצליחתו נבעו כמה מאמריו במסר. אך מבחינה הזאת מנשא מעלת העוסק בתורה לשמה (אבות פ"ו מ"א), ומעלת חורשיה אשר גם יראת ה' נגד עיניהם ושומרים פיהם מכל חסא ומקדשים עצמם מכל עון ואשמה (ברכות י"ו:), ואף בעבור זה יביע רוחו שישתמר האדם מן הספקות אשר האמונה תסכן בהם, ואמר בדימוס ספר איוב המלא ספקות: סוף אדם למות... אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו ועליו הכתוב אומר טוב שם משמן טוב (שם כני"ע). לא כאלישע שעסק בתורה שלא לשמה ולא שטר פיו מחמא ולא קרש עצמו מעון ואשמה ונשתקע בספקות וקצין בנטיעות ולא יצא בשם טוב מן העולם. ועתה נהג ר"ם עם תלמידו של אלישע כאדם המוצא רמון שאוכל תוכו וזורק קליפתו. אך זה התוך שאכל פעל תעצומה על תהלוכת תלמודו וחיוו. הנסיון יורה כי מאז הדרישה בחכמות התבל היתה באומתנו בעוכרי בעליהן, כי תמיד היו חשודים בעיני בעלי התורה המואמים בחכמה וחשבו שחכמתם קלקלתם. אך כמקרה הזה קרה את ר"ם. כי ברור הוא שגם נחמד לקצתם על התחברו עם רבו אלישע ועל אהבתו לחכמות. אשר על כן נבין מה שר' יוסי הכהן

(1) נרצח ח"ד 204 כתב כי ברור שארץ מולדתו עמ"א הקטנה מירוש' סוף כלאים. ולא נמצא שם אלא ראדמך באסא. ואין זה אסא הקטנה רק שם עיר. והוא אסא אשר הלך שם ר"ם לעבר שנה (בגלה יח:). ומפילא שאין מסע בהשגרתו שהעיר באסא הקטנה היתה קפודקא. ועל ראייתו ממעשה דר"ע שיאה ספינה שנשתברה ונצטער על ת"ח שבה ובנו ר"ם וכשבא לקפודקא בא ורן לפניו יש להציר שכן ג' בבלי ביבמות (קמא). אבל בירוש' עם ומדרש קהלת פ' שלח לחמך אין רבו שוה ר"ב. וכצאנו את ר"ם גם בהפאת שדרש שם בביב"ב כל יומא שובא (ירוש' סוטה פ"ב ה"א), ובמה פעמים בערדיסקא (עי' ערוכין כס: נזיר נו: ותופס' שם פ"ב וזהללות פ"ד) אבל איה מקום מולדתו אין בכל המקורות אף רבו קמן.

חברו הוכרח להרבות בשבתו נגד אנשי צפורי לאמר: אדם גדול וקדוש וצנוע הוא (ירוש' ברכות פ"ב ה"ו) אף שאין ספק שאנשי צפורי הכירו מינו — הלא היה ר"ם בשכנוהם בסבריה — אין זאת כי אם שהמילו ספק בצדקתו, והשתדל חברו ר"י להסיר זה הספק מלבם. ומי יודע אם לא גם לסבה הזאת השתמר בנפשו מלחיות מן המקילים בדינים ובכל הלכותיו נוטה להחמיר והרבה לעשות סינים וגזרות מדאגה בדבר פן יתנורו לאיש אשר החכמה החיצונית מסירה לבו מאחרי החקים (הרפ"ס בהשגח ח"ג צד 659).

אמנם קרוב מאד כי גם התכונה המיוחדת אשר לתלמודו היא פרי תורת רבו אלישע. אם גם שר"ם תלמיד מובהק לר"ע, ככל זאת נראה כי בדבר גדול נבדלו דרכיהם זה מזה. והוא: במדרש התורה. המעלה הנשגבה אשר בגולה ר"ע נשא ונבה על כל חכמי דורו היתה חכמתו במדרש התורה. בו יצר ועשה שיטה חדשה אשר קנתה לה לבות כל החכמים והולכה שמו מסוף העולם עד סופו. כל התולדות אשר הוציא על פי השטה הזאת נחשבו בעיניהם קדש כאלו יצאו מפי משה ובפי הגבורה. היא היתה נאותה לדרוש התורה בפנים לטהר ובפנים למטא, ויחסו המלאכה הזאת לקדמוני קדמונים ולפי דעתם היה זה פקידת המופלא שבסנהדרין מעולם אשר היה נפקד להיות מסרם את ההלכה⁽¹⁾ והנה העידו שר"ם היה אומן במלאכה הזאת ואמרו עליו: שהיה אומר על טהור ממא ומראה לו פנים ועל טמא טהור ומראה לו פנים ואף על כן לא קבעו הלכה כמותו כי לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו (ערוכין י"ג:). ומי לא יתפלא על זה! מה ראו על ככה להעביר כל חבריו מהלכה יען ידעו לדרוש התורה במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא? ומה יגרע מן הסנהדרין אשר חובתם להיות בקיאים בחכמה הזאת (סנהדרין י"ז:). והגדול מהם במלאכת ההמשאה הזאת אף הוא היה המופלא שבסנהדרין לפי דעתם בזמן ר"ע? ומה פשעו ומה ימאותו הלא עשה כתובות ולמד כפי מה שיצא מפי הגבורה — לפי דעתם ואמנותם — כל דבור ודבור במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא (שה"ש רבה פ' התיאגני)? אבל האמת הוא כן. ר"ם היה מתנגד להשימה החדשה במדרש התורה. הוא אשר שכלו המיוחד עמד לו לרעת ואת המלאכה בכל עניניה, הוא אשר הבין דרכי זאת הדרישה בכל אופניה, אך הוא האיש אשר לו היכלת והחכמה להוליך שולל דרך המדרש הזה. אמת הוא כי הראה לבני דורו שעל פי דרכי המדרש החדשים אפשר לדרוש ולהביא תעצומה מן הכתוב על הטהור שהוא טמא ועל הטמא שהוא טהור, וכונתו לדראות כמה קשה הדרך הזה להעמיד בהיותו מראה פנים לדבר והפוכו. אבל הסתיר כונתו. אך בכל זאת היה הדבר מסופק לקצתם אם דעתו לדרוש כן באמת או דעתו להוליך שולל דרך המדרש הזה, על כן השיבו אשר דברו כי לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו. ובעבור זה לא קבעו הלכה כמותו. אולם אנתנו אשר לפנינו נגלו כל תורתיו בספר נוכל לעמוד על סוף דעתו אם נתנה לב על הלכותיו ומדרשיו. כל האומר כי ר"ם השלים בהריפות שכלו דרכו של ר"ע לשיטה פלפולית (Dialektik) אינו אלא מועה. מי שיבין הלכותיו ימצא שבכלל נותן מנהגו של רבו. כמוהו כן הוא לקח לו למדה הסברה אשר על פיה קיים הלכה ישנה בביאור מעטה ובהשתדלו לפרשה באיזה אופן נאמרה⁽²⁾, כמוהו כן הוא מלאו לבו לפעמים

לסיום

(1) על ב"ר פ"ע והנה באר בשדה זו סנהדרין וכו' והאנן הגדולה ע"פ הבאר זה מופלא שבב"ר שהיא מסרם את ההלכה, והיינו דך שאמרו שידע לדרוש במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא.

(2) בכל"ם מפרש כמה נחלקו הקדמונים על סנחות (ע"ס), תוספ' כל"ם ב"מ פ"ב, שם ב"ב פ"א, מקואות פ"ג מפרש מעט דר"א ור"י, ערוכין (סח): פסגו של ר"ג, וכן העניית (סח); ובתוס' כל"ם ב"ק פ"ו. ועי' שנה (ל:). עקר ד"ה לא יחזיר. שם (פא). כמה שערין כאנו שם (קא): כל קשר שהוא יכול להחזיר וכו', פסחים (יד). מדבריהם למדנו. שם (פח): איזה שיעור ואיזה מוקד, תענית (י). איזו רביעה ראשונה, יבמות (יב). איזו קטנה. אהלות פס"ז מ"ב איזוהי קרובות. שם פ"ב מ"ג באיזה מקרה אמרו, נזיר (ג): מלא תדור וקב שאמרו, ב"מ (כח). עד מתי חייב להכריז, שם (א). כמה יוסף על המשא, כל"ם פ"ו מ"ה הרמון שאמרו, מ"ס האנה שאמרו פכ"ג מ"ג לא תעבור ד' ח', ניסין (מז). מ"ס אמרו, שם (פח): אף כתובות אשה, קדושין (נד): ולא אמרו, נדה (נו): מ"ס אמרו, פסדירין פ"ו מ"ב מ"ס פסא, אלה מעט מהרבה שר"ם ספירש הלכות ישנות.

לסתור הלכה מקדמוני אף אם הם רבותיו⁽¹⁾ או מוסף על דבריהם בין להלך בין להחמיר⁽²⁾ כמוהו כן גם הוא לקח לו למדה צרכי זמנו בין להלך בין להחמיר⁽³⁾. ואם מצאו שר"ם אומן בהמצאת שאלות הלכותיות רחוקות המציאות ומכריען לחדר התלמידים⁽⁴⁾, לא עשה כזה דבר חדש, כי הדרך הוה היה אם הדרך לכל רבותיו ותלמידיהם. אבל יתרון לו על רבו כי הלכותיו יצאו ספיו טפורשות יותר ובלשון קצרה וקרובות אל השכל הישר. ובכן אין בכלל אחת אשר תצדיק עליו את הדין כי הוא העלה את שיטת ר"ע למדרגת שיטה פלפולית. ואף כי שאין בהן אות על היותו מראה פנים לדבר והפוכו. ועתה ברור הדבר כי מה שאמרו עליו שהוא אומר על מהור טמא ומראה לו פנים ועל טמא מהור ומראה לו פנים, אמת הוא כי דרש בן אבל אינו אמת כי ישרה נפשו בדרשות כאלה. אמנם כונתו היתה להוליך שולל השטה החדשה במדרש התורה בהראותו כי על פיה אפשר להראות פנים לדבר והיפוכו. ועל כן נבין מה ראו על ככה כי לא השאיר אחריו המון מדרשים המבועים במסבע תורת ר"ע רבו, וכל המדרשים אשר נתיחסו לו אינם עוקלים ליותר מארבעים וששה⁽⁵⁾ אשר רובם נדרשים לפי משמעות כונת המקרא ואף מדרשו המעוט במדות וברבוי ומעוט נטוים יותר לכונת המקרא הפשוטית, אין זאת כי אם שבמדרש הכיוב לא היה נמשך אדרי ר"ע כתלמיד אדרי רבו כי אם היה מתנגד לשיטתו למרות עיני חבריו וכל חכמי זמנו אשר העמידו זאת השיטה ברובו של עולםם. ועתה לא יפלא גם בעינינו איך ר"ם הרחיב בנפשו עז לסתור בפירוש מדה שיסר ר"ע במדרש התורה שכל פרשה הסמוכה להביתה למדה הימנה, ואמר ר"ם על זה בלי משוא פנים: הרבה פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרתוק מורת ממערב (ספרי בלק קל"א לני' ילקוט אמור ר' תרל"א). כי גם זאת המדה מלאכת מחשבת היא אשר הולידה מדרשים אשר לא כן, והסבה פני המקרא לכונה זוה. ואם כי לא יסופק שנמצאו לר"ם מדרשים כתובים אשר כתבם על גילויני תורתו, ונשארו מהם עוד איוה שוורים (ב"ר פ"ט ופ"ב, ירושל' תענית פ"א ה"א) וכן נזכר מדרש אנכי לר"ם, הנה הלא כל

(1) חולק על ר"א ור"י (ברכות ב:). על ר"ע (ערלה פ"ג מ"ו). היה כותב מוזה על הקלף (שבת עט: ושוכח שם שזה נגד הלכה ישנה. שנים שהוציאו הי"ב (שם צב:) אין ספק שזלכת ישנה פשוטה בן מוכח בירושל' חגיגה פ"ב בעובדא דאורי. חולק על ר"י (פסחים יא:).

(2) הקו"ר לשנת פסחים (פאה פ"ב מ"א) אף הנוסע את כרמו ח' אמה (בלאים ספ"ד), אף צמר גפן וכו' (שם פ"א ס"ב), אף הקדקס (מעשרות פ"ב ס"ח), אף לא כהנים ולוים (מ"ש פ"ה ס"ד), אף הצבוע (ב"ק סו), אף לא נגע קרובי (נגעים פ"ב ס"ח). ואף לפעמים סתרי על עצמו אף במקום שמקיל לאחרים ע"י שבת (קלר'). וירושלמי ברכות פ"א ה"ב.

(3) גורותיו וקנסותיו רבו וההלכות ממין הוה לרוב צרכי שעה. התיר בברכות ר"ה ויוח"כ שש"צ ויצא הרבים ירח (ר"ה ל"ה). חלוקה בין כבין הכותים עושה תקנה להתירו בשבת (יומא נח:), עבר השנה בעמיד (מנלה י"ח:), כתב מנלה מלבו מפני שלא היה שם דגנלה (שם), הקיל על גר תושב לקבל משקל עליו שלא לעבור ע"ו (ע"ו סד:) וככל אלה שמצדד השעה נגע בהו.

(4) הלכותיו הסחורשות רבו כי כן תכונתו למודם כאשר ראינו למעלה בר"ע. ועשה ר"ם כזה מה שעשה ר"ע. ע"ש: איש ואשה פסמים שמולדין ח' אומות (יבמות צט). דוגמא לזה הלכה מר"ע: פסמים שאדם קורא ק"ש ב' פסמים ביום וכו' וי"ח א' של יום וא' של לילה. וכן אם אמר: אם היתה שבת והוציאו הי"ב (כריתות יג:) אין זה אלא הוספה על הלכה ישנה כיצא בה: יש אוכל אכילה אחת וכו' (שם). והא לך קצת מהלכות הרחוקות להדגום: מי שיש לו שתי כתות כונת וכו' (קרושין סד:), שור של פקח שנשא לשור חש"ו וכו' (ב"ק לט:), שחפה את בת בנה ואח"כ את בתה (חולין פב:), יש מקשה ק"צ יום וכו' (נדה לח:). וע"ע יבמות (יט:), גפן (סו), נדה (מח). ועוד הרבה כמזה.

(5) מדרשים פשוטים ע"י עירובין (סח:), פסחים (כא:), מנלה (כ), קרושין (סא), ע"ו (סו), סנהדרין (גב), מנחות (סו), ח"כ וקרא דחובא פ"ב, דגננים פ"ב, אחרי פרשה ב', שם פ"א, יומא (לח:), ח"כ אזור פ"ב, שם פ"א, ע"ש פ"ב, כהר פ"ב, מורה (יא:), ערכין (יד:), ספרי פ"א, ו' ססעי פ"א, ק"ס כי תצא פ"א, רס"ה, כבילתא משפטים פ"א, שם פ"ב. פסמי דקרא כריתות (כג:), וע"י ח"כ וקרא דחובא פ"א, שם מצורע פ"ה, ערכין (לב), סוטה (הח:), ב"ק (עט:), ספרי מסעי פ"א, ק"ס, סוטה (יו:), ב"ש: ח"כ וקרא דחובא פ"ד. בק"ל: שם פ"ו, אחרי פ"ד, נדר (נו:), ב"ק (עט:), ח"כ דגננים פ"ד, ספרי חקת קב"ו, סנהדרין (לד:), וע"י ח"כ תרועה פ"ה, שחלק על ג"ש סבירה. כמיעוט: ח"כ שמיני פרשה ס', אחרי פ"ט, בחקתי פרשה ג', ספרי חקת קב"צ, כי תצא רס"ב, מעשר שני ספ"ה, יבמות (נט:), ברבוי: ברכות (לו:), סוטה (יח:), ועד עוד כי ברוב מדרשיו נמצא הלשון "היה ר"ם אומר" או שומרים אחד מן האסוראים בשם, ונראה מזה כי לא נשנו בגיגול בבית המדרש, וכי יודע כמה וקפידו לו וקעט מחנני

כל אלה אברו ולא הגיע אלינו מהם כי אם שירים מעטים וקטנים, תחת אשר רוב מדרשי חבריו ר' יהודה ור' שמעון נחקימו לדור אחיו.

באהבת האמת ובתום צדקתם דברו כל בני דורו נכבדות בר"ם על חכמתו ותורתו, ויהי כמשל בפרה: כל הרוצה את ר"ם בבית המדרש כאלו עוקר הרים וסוחתם זה בזה (סנהדרין כ"ד.), ומקלו של ר"ם מלמדת לאדם דעת (ירוש' נדרים פ"ט ה"א). ואם גם כי לסבת נפישו ממדרש ר"ע אשר היה למפת לכל החכמים, ולסבת התחברו אל אלישע ב"א, ועוד נוסף על זה וזה וען כי לא היה אהוב לבית הנשיא לא קבעו הלכה כמותו בכל זאת לא הבחירו שבתו תחת לשונם. ואם לא היה אהוב הנה היה נורא על כל סביביו מפני חכמתו הרבה. ובצדק נאמר עליו, כי הוא סאיר עיני חכמים בחלכה (ערוכין י"ג: מדרש קהלת פ' מה שהי'). ובבין כונת זה המאמר על אמתתו אם נשכיל על דבר הלכותיו אשר בהן נחלקו עליו חבריו אחד או רבים מהם. הנה ברובן נזכרה חללת דעתו של ר"ם ואחרי כן נזכר איך ובמה נחלקו עליו חבריו, ואך במספר קטן מאד נזכרה דעת חבריו ראשונה ודעתו אחרונה⁽¹⁾. והנה אין להאמין כי היה כן במקרה. ואם נשאל מה סבת הדבר? הלא תהיה התשובה הקרובה והנאותה לשבע העינים, יען כי ר"ם זקן מכלם ונעלה עליהם בחכמה על כן נזכר ראשונה. אך אם כן ראוי שלא יהיה יוצא מן הכלל ובכל זאת בקצת מקומות לא שמרו זאת והזכירוה באחרונה. ועל כן ברור כי הסבה מונחת עמוקה יותר. ונראה כי בחלכות אשר נזכר ר"ם ראשונה היה הוא המעיר על הענין החדש והוא יסוד ההלכה וחבריו נשאו ונתנו בה והבדילו לפי דעתם, אבל בהלכות אשר חבריו העירו על הענין ור"ם חוה דעתו עליה, או בצדק נזכר הוא אחרונה, ועתה נוכל לשפוט גם כן יען כי הוא העיר על ענינים חדשים יותר מחבריו כן גם פעולתו שפעל להרחבת תורה שבעל פה גדלה מפעולת חבריו, ובצדק נקרא גם כן המאיר עיני חכמים בהלכה. יתר על כל פעל הרבה להרחבת התורה שבעל פה יען כי הגדיל לעשות גזרות וסמינים יותר מכל חבריו. ודבר זה תקף ביותר על החיים הדתיים ברורות הבאים, כי רק להלכותיו לא שעו אבל גזרותיו קבלו בסבר פנים יפות ועוד היום סביבות על זרעם אחריהם בקבעם הלכה כר"ם בגזרותיו⁽²⁾.

בסדר משנתו הציב לו ר"ם יד אשר לדורות עולם היתה לו לזכרון. משנתו היתה ברורה וסדורה ובלשון צחה ואותה העלה ר' יהודה הנשיא, אשר ברור שלאחריו חבר ספר המשנה, בסדרו, והעירו גדולי החכמים ברור הקרוב כי כל מהם שנזכר במשנת ר"ם הנשיא הוא כמשנת ר"ם אשר שנאה לפי שיטת ר"ע רבו (סנהדרין פ"ג ירוש' יבמות פ"ד). הן אמת כי לא יעלה על הדעת שכל סתמות המשנה הם תורת ר"ם באין יוצא מן הכלל, כי ברור שנשנו כמה סתמות מאוחרים לר"ם, ואף כי שאין לחשוב שכל הסתמות שנתחמו לר"ם

(1) אעתיק מספר ההחלוקות במשנה שבהן נזכר ר"ם אחרונה מפני שג' המשנה מחזקת יותר. ע"י פאה פ"ו מ"ה, תרומות פ"א מ"ב, שבת פ"א מ"ד, ירושלמי. שם פ"א ה"ו, ערוכין פ"ב מ"א, פ"ד מ"ו, סוכה פ"א מ"ה, מ"ז, פ"ג מ"ה, תענית פ"א מ"ב, שבת פ"א מ"ד, פ"ו מ"ד, בכורות פ"ד מ"ג, זבחים פ"ו מ"ו, מנחות פ"ו מ"ה, פ"א מ"ה, כלים פ"ג מ"ב, פ"ה מ"א, מ"ב, נגעים פ"ב מ"ה, מכשירין פ"ו מ"ה.

(2) ע"י ערוכין (מז). ובה"ז הל' מאן דף מ"ט ע"ד ר' ויטין בגזרותיו ולא בקנסותיו ומוכא בתוס' בכ"ט ע"י יבמות (לז). תר"ח על ובנסין שם על תלפין. כמה כללים שהעביר ר"ם גרמו לרוב גזרותיו או קנסותיו. כמו הוא דר"ם חייש למסומא דהיינו שנוי הרבא אבוי מיעוטא (תלפין ו. ובכ"ט). עונשין אותן ומחזירין עליהם (נדרים כ.). כל המשנה מסתמך שבעה חכמים בגמ' יוציא ודלדל כסור (גמ' ח.); הנשיא מעביר חברו ויציא ולא יחזיר עולמית, (יבמות לו:); החשד לדבר אחד השדר לכל התורה (בכורות ל.). שחשד בדבר לא דנו ולא מצדו (שם לה:); חכמים עשו חזק לדבריהם כשל תורה (ב"מ נה: ובכ"ט), על דמו קסן מהאי סגא נזר על הכותים (ערוכין ס"ט: ועי"ש סח: תוס' ד"ה קנס) כמה קנסות קנסו לר' שעשה שלא כהנין. השוחט את תבכורו שלא ע"פ מוסתא אסיר (בכורות כה:), וכל שחזרו אין מחזירין אותן עולמית (שם לא), דאין דינא דגרמי (ב"ק קי.). וקנסא הוא דקנים כמפורש בירוש' דכלאים פ"ו יב"ב בירושלמי ומביאם בעל שפתני כהן בח"פ ס' שפ"ו ע"ש. שטר שכתוב בו רבית קנסין אותו (ב"מ נב.). ועי"ש תר"ח קנסין שהביאו קנסת קנסותיו וע"פ גמ' (פ.).

לר"ם הם כלם ממנו ופרי שבלו כי יש סתמות רבים מתנגדים לשיטתו⁽¹⁾. אבל יתברר הדבר אם נחשבה לדעת ענין מושג משנה ונדרה. במישג הזה נבוכו מאד הדורשים. קצתם חשבו כי נגזר השם משנה משרש שנה, יען שהיא כוללת התורה שבעל פה שהיא שניה לתורה הכתובה, ואחרים חשבו כי נגזר משרש שגן ועל כן משנה הוא הדבר אשר ישגן אותו הלומד בלבו (ערוך ערך שגן), אבל באמת מושג משנה הוא הדבר אשר קבעו לתלמידיהם להיות שונים אותו בעל פה להתחקת בוכרונם ויצא מפהם מפורש וסדור (וסחודר⁽²⁾) וכל רב ומורה היה לו בבית מדרשו משנה מיוחדת לו, לא משנתו של ר' אליעזר כמשנתו של ר' אליעזר בן יעקב ולא משנתו של ר"ע כמשנתו של ר' ישמעאל. ועתה זה הכלל, המשנה שהיו שונים בבית המדרש והיתה צריכה להיות שומה כפי התלמידים ושגורה. בלשונם לא היה ענין מיוחד כמו הלכה או תלמוד או מדרש, כי אם כל אלה העניינים כללו במשנתם ויש מהם הכניסו בהם גם המדרש או שמו לעיקר משנתם את המדרש. רבי יהודה בן אילעאי אמר בפירוש שעיקר המשנה הוא המדרש ובלי ספק כן היתה משנתו שהיה שונה לתלמידים בבית מדרשו לא כן ר"ם שהוא עשה לעיקר משנתו את ההלכות (הר"ר מאיר פ"ם במבוא למכילתא שלו צד XXXVIII). והדבר הזה מאד מתאים עם מה שראינו שר"ם לא אהב דרכי המדרש ההדשים. ועתה נראים הדברים כי צורת משנתו של ר"ם כדמות קובץ הלכות סתומות. וודאי שאחרי שקבעו שיהיו מוכיחים דברי היחיד בין המרובים אף שאין הלכה ביחיד גם אז הזכיר ר"ם דעות התולקים אבל במשנתו לא קבע רק סתמות. ועתה מה שאמרנו סתם משנתו ר"ם, כונתם כי בסדר משנתו עלו הסתמות ממשנתו של ר"ם כי משנתו היתה קובץ הלכות סתומות⁽³⁾. אבל ברור גם כן כי אם נס שמשנת ר"ם ברורה ובפורשת וקצרה, ורובה הלכות סתומות בכל זאת היה במשנתו סדר מחלקות קדמונים כמו של ב"ש וב"ה או של ר"א ור' יהושע אשר רובן

(1) נדברה סתמות נובל לברר שהם מיסודו של ר"ם כמו בברכות פ"ג מ"ד וסבור מחזק התוספתא שם פ"ב דר"ם הוא. פאה פ"ד מ"ג נבל מקצת פאה וכו' דר"ם הוא כמפורש בירושלמי ונתוספתא פ"ב. בערוכין (מו) העתיק משנה דיבמות (מא). וגם דברי ר"ם ורש"י מוחק הני' כפני שביבכות תנן סתמא וא"צ לזה. בבבלי (8) כתב לשם הלכות וכו' וכפירוש שם כנפי דר"ם שנה אותה. בברכות (5) החשוך על דברו וכו' סתמא ודר"ם היא כמפורש שם (ה). סהרות פ"ז מ"ו תנן סתמא ובהוסף: פ"ה פ"ח נזכר בשם ר"ם ועי"ש בר"ש וכו' בהגהת מקומות. אבל אין גם ספק שר"ם חולק על סתמות הרבה במשנתו כמו: פאה פ"ד מ"א, שם פ"ז מ"ב, וע"ע הילין (פב). סמכותם אומר משום ר"ם וכו'. וראינו הרבה להחליק כל המקומות פעם אלו כי רבים הם. ואמנם אף שהוא חולק עדיין אפשר שהיה במשנתו. שהסמך ששנה הוא דברי הסורבין והוא היה חולק עליהם. וכבר נתיבחו וקדמונים בענין סתם מתנייתן ר"ם ע"י בירושלמי יבמות פ"ד ה"א והרמב"ם בחקירתו למשנה, ובמבוא ל"ח ע"פ ה"א דר"ם הברור סתומה התלמוד צד VI b כבר כתבנו בפירוש הדבר וראה מה שכתבנו בפנים כאן ותמצא כי רק ע"י שגבין איתר מושג משנה יכולו הדברים על נכון ועוד נמצא מקום לדבר על זה.

(2) ע"י מה שהאריך הר"ר מאיר פ"ם בספק ה"ל וראיתו סמכילתא יכול למדן ולא שונים ת"ל שיטה בפיהם ובערוכין (נד): מני שהיה סדור סתומה ת"ל שיטה בפיהם. ובקדושין (5) ושננית שיהיו ד"ת סחודר דים נפך ובכפ"י דברים פ"י ל"ד הני' מסודרים נפך. נמצא כי שונים מסודרים וסחודרים אחד המן וכלל חולק על המושג לימוד ב"פ. ופי' שם עוד כי מה שאמר בכפ"י שם מה שברר יען דל עמים תתקן ויפלו וכו' בהצ"ח מיד נגזר וכו' לא יכוש כי ידברו את איביהם בשער, רומן על נצוהם על הצדוקים דעיד ספר נזחא ונחיתו הוון קבעו שיהיו שונים בע"פ ע"ש נ"ל כי זה מכוון על המדרש שנתחנאם ח"כ כי תשא וברכה ככ"ם בקש משה שתתיר המשנה ככתב ולפי' שפיה הקב"ה שיהיו א"ל"ה עתידין לתרגם ויהיו קורין בה יוגת ואופכים אנו ישראל וכו' והכוונה בזה על הסינים, וצדקו הכתובים ע"ס תתקן ויפלו, כי ידברו את איביהם בשער.

(3) ראיתי להעיר פה על סתמות פרקים שלמים מסדורו של ר"ם ע"י ברכות פ"ג שכולו סתמות רק ב"ד נוספה מחלקת ר' יהודה ונראה מן התוספתא ש"ב שהסמך של ר"ם הוא. וע"ע ברכות (כב). ואמנם צריכים להיות מתון במשפטנו על אלה הסתמות כי לפעמים נמצא סתם בין סתמות אחרים אשר מנייר שהוא סתם מאחר ובסדר הסיפוי על הסתמות של ר"ם. כמו בברכות פ"ז מ"א בסף המשנה נמצא סתם ועל הירקות הוא אומר כורא פרי הארבה ור' יהודה חולק ונהגה לו סתם ודאי הוא הוספה שבסמך העיקרי לא דבר מירקות. ושעיר הסתם העיקרי כך הוא: כיצד מברכין — המוציא לחם מן הארץ. כך על פירות האילן — שהכל נהיה יצא. ע"ד דבר — אומר שהכל. כך על חיין — עד סוף הפרק. כל זה סתמא דר"ם, והמאמר: ועל הירקות אומר כורא פרי הארבה עם מחלקת ר"י היא הוספה המסדר האחרון, וע"כ בסמך דמ"ב כך על פירות האילן וכו' לא פרי ירקות כי הוא לא דבר מירקות רק נכלול בכלל פירות הארץ. וע"פ מה יי' הנין להעיר בכל מקום הסתמות העיקריים.

רובן שנויות במשנתו על פי שיטת ר"ם כי מסדרו באו במשנתו¹). היוצא מזה, כי רוב הכתמות במשנתו ממשנת ר"ם, וקצתם מחלוקת קרמנים אשר קבל מרביתו וביהוד מר"ע, וקצתם פרי שכלו. ולא נזכרו הסתמות על שמו, יען כי היה לחק שאין לקבוע הלכה כר"ם, ועל כן במקום שהאמת הברירה לקבוע הלכה במשנתו שנאו דבריו סתם. כי כן דרך מסדר המשנה לשנות דבריו היחיד הנראים לו בלשון "הכמים" (חולין פ"ה.), או שונה ומתליף דבריו האומרים (עי' ירושלמי מ"ק פ"ג ה"א). אבל מועים האומרים שזה מפני המחלקת שהיתה לו עם בית הנשיא — אשר ענינה יסופר כמה שיבא — ונגזר עליו שלא יקרא בשמו על הלכותיו כי אם על שם אחרים, כי זה מוכחש מהמציאות כי מספר גדול מהלכותיו נזכר בשמו במשנתו, ונזרות כאלה אשר נגזרו בבהלה ומסכה זמנית מעולם לא נשמרו בדקדוק. גם אלישע ב"א אשר הסבו את שמו אחר נזכר במשנה וכל שיורי דבריו נושאים שמו עליהם²). גם מבורר שההלכות שנוכרו בשם אחרים לא לר"ם הנה³). מקצת תולדות ר"ם האלה, ממעשה תקפו וגבורתו בתורה נראה כי היה אחד המיוחד בפקידותו, לא לבד לקיים התורה שבעל פה אחרי המאורעות הנוראים בזמנו כי אם גם להגדילה ולהרחיבה עוד יותר מאשר היתה בדרות הקודמים.

פרק ששה עשר

רבי יהודה רבי יוסי ורבי שמעון.

רוח דעת ותכונה אשר נחה על ר"ם ואשר בה פרש אור חדש על תורת ר"ע רבו האיר עיני בני דורו, ובכח הרוח הזה נשא תורת ר"ע למעלה ראש. אולם רק קצתה לא כולה. כי דרכי מדרש התורה אשר הולך ר"ע למסילות חדשות לא ישרו בעיני ר"ם ואף על כן לא הוא היה עוזר להרחיבם. אם נראה כי בדרך הזה התרחב המדרש על פי מרת ר"ע הנה לא היה זה כי אם פעלת חבריו. אם נרצה לחשב גדולות כל אחד ואחד מהם לפי מספר התורות אשר הנחילונם או יהיה ר' יהודה בן אלעאי הגדול ככלם כי הוא המיוחד מכל התנאים ברובי תורותיו בין בהלכה בין במדרש. הוא קבץ ואסף על יד תורות מר' אליעזר בן הורקנוס אשר היה רבו של אביו רבי אלעאי ועל פיו שנה משנת ר"א (מנחות י"ד)

1) ככלל היה כל מחלוקת ב"ש וב"ה בברכות פ"ה אלו דברים שבין ב"ש וב"ה כסדרה שכלן שנויות אליהן ר"ם כן מוכח בבבלי (נב.). ובתוספות פ"ד מ"י שניה מחלקת ר"א ור"י כאשר שנאה ר"ם ע"ש בירוש' ובתוספ' פ"ה וריש ביצה (ג:) וזבחים (גנ.). ובמנחות שנויה מחלקת ר"א ור"י במשנתו של ר"ם המפורש בגמ'. ובבבלי פ"ב מ"י מחלקת ב"ש וב"ה כשיפת ר"ם בתוספתא שם ב"מ פ"ד. ועוד שם פ"ד מ"ב במפורש בר"ש מן התוספתא. ובבבלי פ"ג מ"ג מחלקת ר"א והכמים כשיפת ר"ם בתוספתא פ"ה. אך מצאנו שסתם מחלקת לפי שיטת ר' יהודה ולא כר"ם ע"י כלם בפ"ב מ"ד ובתוספתא שם ב"ב פ"א. וכן בשבת פ"ג מ"א ע"ש בירושלמי. ובבבלי (נב.) ע"ש בגמ' (נב.): וכן נראה בש"ס מ"ב (קנ:). ובשקלים פ"ה מ"ז כדמכא כח"כ צו פ"ו.

2) בספ"ד הביא בשם קצת, ששמועותיו מאלישע ב"א נקראו בשם אחרים והם נגד הש"ס סוף הוריות אבל הפסם שקראוהו אחר מפני שלא הזכירו שם השונה בשמו מפסם לא אשא שמועם על שפתי. ומה השם אחרים כנו לענ"כ, ואף ע"כ קראו לאלישע בשם אחר. ומצאנו שגם את החזיר קראו שלא בשמו אלא דבר אחר ומצאנו במדרש קהלת פ' מוכה חכמה שקראו את החזיר: האי מינא וכן אמרו על אביו של אלישע ב"א שגזרה על בתי ע"ז והחזיר ונתנו לה מאותו מזה שמיין ואחד הם כנוים שונים למושגים דומים, וע"כ כל הפירושם על מלת כן הם דברי הבאי.

3) ע"י ברכות (ס:), שם (סז:), סוטה (יב.), ע"ז (סד:); ובכל אלה אחרים לאו ר"ם וזכר הרגיש בזה בחס'. וב"ב (סז:) חולק ר"ם עם אחרים. ומשמעות הש"ס בסוכה (ז:); מוכח ב"ב שר"ם חולק על אחרים ודברי התוס' שם רחוקים. ובב"ב שנוכרו אחרים עם תנאים מאוחרים נזכרו באחרונה ע"י גיטין (כז:) ובב"ב. כעשרים פעמים נזכרו עוד אשר אין הכרח לומר שאינם ר"ם אבל אין גם רמז שהם ר"ם. גם אין רמז בתלמוד שאחרים ר"ם רק בסוף הוריות ודאמרי אסקוה לשמיה אחרים. אבל מרא נופיה מוכח דכל אחרים אינם ר"ם, שהרי אמר שם מחגי רבי לר"ש בריה אחרים אילו היה חבורה וכו' ולא ניהא ליה לר"ש הדר אתנו אמרו משום ר"ם ובאמת בכל משנתו נזכר ר"ם ולא אחרים ונתח מאין לנו הראיה דאחרים היינו ר"ם? והרי ר' נתן נקרא ב"ב בעת ההוא יש אומרים ונזכר הוא שכל מקום שזכר ר"א בבבליהו אינו ר"ם שכימות (פ.) מצאנו ג' יש אומרים שהולקו זה עם זה.